

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

ELDAR ADİGÖZƏL OĞLU QOCAYEV

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ XARİCİ ÖLKƏLƏRİN (ABŞ
VƏ AVROPA BİRLİYİ) RƏQABƏT (ANTIİNHİSAR)
QANUNVERİCİLİYİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ**

**İxtisas: 5608.01 – “Mülki hüquq; sahibkarlıq hüququ;
ailə hüququ; beynəlxalq xüsusi hüquq”**

**Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiya işinin**

AVTOREFERATI

Bakı -2017

Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunda yerinə yetirilmiş, hərtərəfli müzakirədən keçmiş və açıq müzakirəyə tövsiyə olunmuşdur.

**Elmi rəhbər: hüquq üzrə elmlər doktoru,
professor Y.N.ŞERBAK**

**Rəsmi opponentlər: hüquq üzrə elmlər doktoru,
professor A.A.MEREJKO.**

**hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent R.BAYRAMOV**

**Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası**

Dissertasiya işinin müdafiəsi “_01_” “_05_” 2017-ci il tarixdə saat “_” Bakı Dövlət Universiteti nəzdindəki FD.02.013 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1148, Bakı şəhəri, akademik Z.Xəlilov küçəsi, 23, Bakı Dövlət Universiteti, I tədris korpusu, 901 saylı auditoriya.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_” “_” 2017-ci il tarixdə göndərilmişdir.

**FD.02.013 Dissertasiya şurasının elmi
katibi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru:**

Ə.Q.MƏMMƏDOV

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Bu gün iqtisadiyyatın rəqabət (antiinhisar) siyasəti vasitəsilə tənzimlənməsi inkişaf etmiş dünya dövlətlərinin ən mühüm prioritetlərindəndir. Rəqabətin qorunması, təşviq olunması, cəmiyyətdə rəqabət mədəniyyətinin formalaşması və nəticədə rəqabətli iqtisadi mühitin yaradılması bu ölkələrin əsas məqsədlərindəndir. Bu ölkələrdə çox yaxşı anlayışlar ki, rəqabətin təmin edilməsi yalnız iqtisadi deyil, həmçinin cəmiyyətdə bir çox köklü sosial və siyasi məsələlərin həllinə təsir edir.

Rəqabətə demokratik cəmiyyətin və bazar iqtisadiyyatının əsası üçün təhlükə yaradan ayrı-ayrı subyektlərin hökmranlığına və sui-istifadəsinə qarşı bir vasitə kimi baxılır. Hər bir dövlətin hərtərəfli inkişafı, rəqabət qabiliyyəti və vətəndaşları üçün səmərəli olmasını şərtləndirən azad seçim, optimal dəyər, bərabər imkanlar, gəlirlərin ədalətli bölünməsi və sair iqtisadi, siyasi və sosial məsələlərin həlli ölkədəki rəqabət mühitinin vəziyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Hazırda dünyada rəqabət münasibətlərinin şəxslənmiş qanunvericilik və institusional tənzimləmə bazası formalaşmışdır. Bu sahədə beynəlxalq və regional təşkilatların (UNCTAD, ÜTT, İƏİT, Aİ, Beynəlxalq Rəqabət Şəbəkəsi, Avropa Rəqabət Şəbəkəsi və sair) mövcud prinsipləri, model qanunları, qaydaları, direktivləri, rəqabətin ayrı-ayrı problemləri üzrə tövsiyə və təcrübələri mühüm mənbələr hesab olunur. Dünyanın rəqabət qanunvericiliyinə malik təxminən 130-dan artıq ölkəsi daim öz rəqabət qaydalarını təkmilləşdirmək və tətbiqi səmərəliliyini artırmaq istiqamətində iş aparır ki, bu işdə də qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi mühüm rol oynayır.

Azərbaycan Respublikasının yeni tipli iqtisadi münasibətlərə keçməsi bazar münasibətlərinin, o cümlədən rəqabət münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində bir sıra problemlərin həllini zərurət kimi qarşıya qoymuşdur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabət münasibətləri subyektlərinin qanunauyğun davranışının təmin olunması, inhisarçılıq, hökmran mövqedən sui-istifadə, qanunazidd sövdəgər sazişlər, haqsız rəqabətin qarşısının alınması və təsərrüfat subyektlərinin təmərəküləşməsinin optimal nəzarətdə saxlanması kimi məsələlər həll olunmadan ölkənin stabil və davamlı inkişafı mümkün deyil. Bütün bu məsələlərin tənzimlənməsi mükəmməl qanunvericilik bazası və müvafiq institusional təsisatların mövcudluğunu tələb edir.

Azərbaycan Respublikasında antiinhisar siyasəti və qanunvericiliyi keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində ölkənin yeni siyasi formasıya, iqtisadi və sosial təsərrüfat ukladına keçməsi, bazar iqtisadiyyatının bərqərar olunması ilə əlaqədar siyasətin həyata keçirilməsi üçün zəruri hərəkətverici vasitə və əlamət kimi meydana gəlmişdir. Bu, eyni zamanda, yeni müstəqil dövlətin təməl prinsiplərini, onun hansı iqtisadi siyasət yeridəcəyini göstərməli olan mühüm qanunvericilik aktlarına ehtiyacından yaranmışdır. Çünki, müasir bazar iqtisadiyyatlı cəmiyyətlər üçün ən mühüm təməl istiqamətlərdən birini məhz antiinhisar (rəqabət) siyasəti və qanunvericiliyi tənzimləyir.

Lakin, qəbul edildiyi vaxt (1993-cü ildə) belə Azərbaycan Respublikasında antiinhisar qanunvericiliyi sahəsində ilk təcrübə olduğundan müvafiq qanunvericilik aktları heç də dövrünün mövcud qabaqcıl xarici təcrübəsini tam əks etdirmirdi. Qanunvericilikdəki həm mahiyyət, həm də struktur baxımından çatışmazlıqlar və boşluqlar ölkədə iqtisadi münasibətlər inkişaf etdikcə daha kəskin şəkildə nəzərə çarpmağa başlamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının antiinhisar siyasəti və qanunvericiliyi təcrübəsinin çox da böyük olmaması, bu sahədə ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tempinə cavab verən rəqabət mühitinin formalaşmaması, mövcud qanunvericilik və onun tətbiqində çatışmazlıqların mövcudluğu nəticəsində “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Qanundan daha gənc olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 15-ci maddəsində bəyan olunan rəqabət şəraitinin təmin edilməsini çətinləşdirmişdir.

Azərbaycan Respublikasında bu sahədə mövcud vəziyyətlə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin doqquz ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasında dediyi fikirlər (“Xalq” qəz., Bakı, 2015, 13 oktyabr, № 222, s. 1-4)) mənzərəni çox dəqiq müəyyənləşdirir. Ölkə Prezidenti öz çıxışında rəqabət mühiti və inhisarçılıqla bağlı vəziyyəti qısa təhlil edərək qeyd etmişdir ki, “İqtisadiyyat üçün əsas problemlərdən biri də inhisarçılıqdır. Əfsuslar olsun ki, biz bu sahədə də hələ ciddi nəticələrə nail ola bilməmişik, həm istehsalda, həm də idxalda. Burada da, bilmirəm bu nə psixologiyadır ki, düşünürlər, əgər mən bu məhsulu istehsal edirəmsə, başqası gərək istehsal etməsin. Başqasına da imkan vermək lazımdır ki, rəqabət olsun. Rəqabət olmasa, inkişaf da olmaz, keyfiyyətli məhsullar da olmaz. Qoy, hər kəs istehsal etsin.... Burada iş əgər kimsə nəyisə istehsal edirsə, qoymur ki, başqası da istehsal etsin. Yaxud da ki, himayədarları müxtəlif yollarla bu işlərə cəlb edir. Buna yol vermək olmaz. O cümlədən idxalla bağlı inhisarçılığa yol vermək olmaz.... Dövlət də bunu təşviq etsin”.

Bu baxımdan, bazar iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi olan rəqabət mühitinin və antiinhisar fəaliyyətinin inkişafı üzrə müvafiq siyasət, qanunvericilik və icra orqanlarının təkmilləşdirilməsinə dair dünya təcrübəsi və bu sahədə Azərbaycandakı vəziyyətin müqayisəli təhlili vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bunun üçün, bu ehtiyacın ciddiliyini dərk edərək, rəqabət, sahibkarlıq və ümumilikdə iqtisadi münasibətlərdə hüquq düşüncəsi və rəqabət mədəniyyətinin inkişafı istiqamətində professional və davamlı təşviqat, intensiv normayaratma işi aparılmalı, qanunvericiliyin tam, qəti və ayrışdırıcılıq qoyulmadan tətbiqinə nail olunması üçün bu sahədə elmi tədqiqatlar və xarici ölkələrin müvafiq qanunvericiliyi ilə elmi müqayisəli təhlillər həyata keçirərək, mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vacibdir.

Məhz yuxarıda qeyd olunanlar dissertasiya işinin aktual mövzu kimi seçilməsinə əsas olmuşdur.

Tədqiqat mövzusunun işlənmə dərəcəsi. Dünyanın bir çox ölkələrində antiinhisar (rəqabət) məsələlərinin hüquqi aspektlərinin tədqiqinə xüsusi diqqət

yetirilir. Məsələn, ABŞ-da Damien Geradin, Eynar Elhauc, Çesterfeld Oppenheim, Villiam Kovaçiq, Stefen Kalkins, A.Cones, Robert Bork, Barri Havk, Herbert Hovenkamp, Ernest Gellhorn, Edvin Rokfeller, Dominick Armentano, Böyük Britaniyada Brenda Sufirin, Alison Cones, Valentine Korah, Rusiya Federasiyasında Qabriel Feliksoviç Şerşeneviç, İrina Vladimirovna Knyazeva, Sergey Anatolyeviç Paraşuk, Konstantin Yuryeviç Totev, Andrey Gennadiyeviç Sıqanov, Vladimir İvanoviç Yeremenko, Dmitri Anatolyeviç Petrov, Yelena Aleksandrovna İsayçeva, Mariya Mixaylovna Stepanovna, Yelena Aleksandrovna Jalnina, Alla Nikolayevna Varlamova, İqor Yuriyeviç Artyemeyev, Aleksandr Serqeyeviç Suxorukov, İrina Vyacheslavovna Djabua, Polina Valeryevna Kamenyova, Sergey Anatolyeviç Puziryevski, Anton Yuryeviç Alimov, Yuri Qennadyeviç Sled, Dmitri İqoryeviç Sereqin, Emil Markvart, Konstantin Leonidoviç Voznesenski, Abdulla İsayeviç Baqdanov, Zemfira Muxarbiyevna Kazaçkova və başqa alimlərin bu istiqamətdə apardığı tədqiqatlar yüksək elmi dəyəri ilə diqqəti cəlb edir.

Azərbaycan Respublikasında rəqabət (antiinhisar) məsələlərinin iqtisadi aspektləri Əvəz İslam oğlu Bayramov və Günay Ümüdvar qızı Quliyeva tərəfindən araşdırılsa da, qeyd edilən mövzunun hüquqi aspektləri heç vaxt müstəqil monoqrafik tədqiqatın predmeti olmamışdır. Ümumiyyətlə, rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyinin təhlilinə dair Azərbaycan Respublikasında indiyədək xüsusi və kompleks elmi-tədqiqat aparılmamışdır. Həmçinin belə bir elmi-tədqiqat işi Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinin bu sahədə qabaqcıl təcrübəyə malik ölkələrin təcrübəsi və beynəlxalq sənədlərdə əksini tapan norma və prinsiplərlə elmi müqayisəli təhlili sahəsində də aparılmamışdır. Ona görə də, Azərbaycan Respublikası antiinhisar qanunvericiliyinin hazırkı vəziyyəti və tətbiqi məsələlərinin öyrənilməsi müvafiq beynəlxalq və xarici təcrübədə əldə edilmiş nailiyyətlərin, prinsip, norma, müddəa, metod və institusional modellərin implementasiya olunması və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində elmi-tədqiqatların aparılmasına ciddi ehtiyac vardır.

Tədqiqatın obyektini sahibkarlıq, kommertiya, ümumiyyətlə iqtisadi fəaliyyətdə antiinhisar və rəqabət münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi baxımından Azərbaycan Respublikası və xarici ölkələrin (ABŞ və Avropa Birliyi) rəqabət (antiinhisar) fəaliyyətinin tənzimlənməsinin müqayisəli təhlili, bu münasibətlərin spesifik xüsusiyyətləri, inkişafı və təcrübə fərqləri təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini ümumiyyətlə rəqabət (antiinhisar) fəaliyyətinin formalaşma tarixi, nəzəri əsasları, Azərbaycan Respublikası və bu sahədə qabaqcıl xarici ölkələrin (ABŞ və Avropa Birliyi) qanunları, normativ-hüquqi aktları, habelə beynəlxalq model qanunlarda (qaydalarda) müvafiq sahədə qanunvericiliyin struktur quruluşu, norma və institutları, burada hökmran mövqə və ondan sui-istifadənin müəyyən olunması, üfq müqavilələrin növləri və onların tənzimlənməsi, qeyri-qanuni üfq müqavilələrin qarşısının alınması, haqsız rəqabətə dair normaların mahiyyəti, təbii inhisarların tənzimlənməsi, əlaqədar qanunvericiliyi tətbiq edən dövlət orqanlarının statusu və sair mühüm məsələlərin müqayisəli təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin başlıca məqsədini mücərrəd nəzəriyyəçilik, yaxud "tərif oyunu" deyil, Azərbaycan Respublikası antiinhisar qanunvericiliyini və onun tətbiqini təkmilləşdirmək üçün hazırkı maddi və prosessual norma və müddəaları, onun struktur və mahiyyətini təhlil edib, beynəlxalq və xarici təcrübəni öyrənərək ondan istifadə etməklə onun bu cür qanunvericiliklərə olan müasir tələblərə uyğunluğu və tətbiqi problemlərini üzə çıxarmaqla, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş təşəbbüsləri ifadə etmək üçün əsas yaradan ideya və təkliflərin elmi axtarışı təşkil edir. Bu istiqamətdə antiinhisar və rəqabət hüququ üzrə alimlərin bir neçə nəsiləri tərəfindən əldə edilmiş nəticələrin ümumiləşdirilməsi, onların ölkənin müasir bazar reallıqlarına uyğunlaşdırılması da tədqiqatın ikinci mühüm məqsədini təşkil edir.

Göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün tədqiqat işində qarşıya aşağıdakı **vəzifələr** qoyulmuşdur:

- rəqabət (antiinhisar) hüququnun və siyasətinin mahiyyətini, əhəmiyyətini, spesifik əlamətlərini, xüsusiyyətlərini və funksional rolunu araşdırmaq;
- rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyinin meydana gəlməsi və inkişafının ümumi xronoloji tarixini, həmçinin bu sahədə formalaşmış nəzəriyyə və məktəbləri nəzərdən keçirmək;
- rəqabət (antiinhisar) fəaliyyəti sahəsində qabaqcıl xarici ölkələrin (ABŞ və Aİ) qanunvericiliyi və siyasətinin xüsusiyyətlərinin mühüm cəhətlərini nəzərdən keçirmək;
- Azərbaycan Respublikasının antiinhisar (rəqabət) qanunvericiliyini meydana gəlməsi və formalaşmasını ümumi təhlil etmək;
- təsərrüfat subyektlərinin hökmran mövqeyinin və ondan sui-istifadənin müəyyən olunması üzrə xarici ölkələr ilə Azərbaycan Respublikasının müvafiq hüquqi normalarının müqayisəli təhlilini vermək;
- şaquli və üfq müqavilələrin mahiyyəti, formalaşması, növləri və onların tənzimlənməsinə dair xarici ölkələr ilə Azərbaycan Respublikasının müvafiq hüquq normalarının müqayisəli təhlilini vermək;
- təsərrüfat subyektlərinin təmərkişməsinə nəzarətlə bağlı xarici ölkələr və Azərbaycan Respublikasının müvafiq normalarının müqayisəli təhlilini vermək;
- xarici ölkələrin və Azərbaycan Respublikasının antiinhisar (rəqabət) qanunvericiliyində haqsız rəqabətlə əlaqədar müddəaların müqayisəli təhlilini vermək;
- təbii inhisarların tənzimlənməsi ilə əlaqədar qabaqcıl xarici ölkələrin təcrübəsini və Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin vəziyyətini göstərmək;
- Azərbaycan Respublikasının antiinhisar (rəqabət) qanunvericiliyinin tərkib hissəsi olan digər normativ hüquqi aktların ümumi vəziyyətini təhlil etmək;
- rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyini tətbiq edən orqanların statusu və strukturu ilə əlaqədar qabaqcıl ölkələrin nümunələrini və Azərbaycan Respublikasının təcrübəsini müqayisəli surətdə təhlil etmək;
- Azərbaycan Respublikasının antiinhisar qanunvericiliyindəki boşluqları aradan qaldırmaq məqsədilə tövsiyələr vermək.

Tədqiqatın metodoloji əsasları. Tədqiqat işi yazılarkən ümumhüquqi metodlardan – sistemli təhlil, normativ, elmi və praktiki materialların ümumiləşdirilməsi, tarixi yanaşma; xüsusi elmi metodlardan – müqayisəli hüquqsünəşliq, məntiqilik və texniki-hüquqi metodlardan o, cümlədən qeyri-hüquq elmləri üçün xarakterik olan statistik təhlil, monitoring və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri əsası müxtəlif aspektlərdən A.Smit, D.Rikardo, K.Marks, Piero Sraffa, C.Robinson, E.Çemberlin, F.A.Hayek, Y.Şumpeter, E.S.Meysen, C.S.Beyn, R.A.Pozner, V.Oyken, M. Porter, C.M.Klark, M.Fridman, A.Marşal, K.Popper, K.R.Makkonel, S.L.Bryu, B.Kovaçiq, S.Calkins, D.H.Bruks, A.Cones, B.Sufrin, B.Havk, E.Elhauge, M.Siraqusa, C.Rizze, D.Geradin, S.J.Evenett, V.Korah, R.H.Bork, Q.F.Şerşeneviç, A.N.Varlamova, İ.V.Knyazeva, S.A.Paraşuk, V.V.Smolin, K.Y.Totev, A.Q.Sıqanov, V.İ.Yeremenko, Z.Səmədzadə, R.Quliyev, D.Vəliyev, G.Quliyeva, O.Məmmədli, Ə.Bayramov və digər alimlərin əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat işinin normativ bazası antiinhisar sahəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik və normativ hüquqi aktları, ABŞ, Aİ və bir sıra Aİ-yə üzv ölkələrin rəqabət qanunvericiliyi, rəqabət hüququ sferasında qəbul edilmiş beynəlxalq və regional (UNCTAD, ÜTT, İƏİT, Beynəlxalq Rəqabət Şəbəkəsi, Avropa Rəqabət Şəbəkəsi və sair) hüquqi aktlar təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi onunla müəyyən olunur ki, o, müasir dövrün milli antiinhisar hüququ elmində müvafiq qanunvericiliyin kompleks şəkildə təhlil olunmasına həsr olunmuş ilk monoqrafik xarakterli tədqiqat işidir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyini özündə ifadə edən aşağıdakı **yeni elmi müddəalar** müdafiəyə təqdim olunur:

1) Bir çox alimlərin o, cümlədən hüquq və iqtisadiyyat üzrə nəzəriyyəçilərin – iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin mühüm aləti hesab etdiyi rəqabət və ya antiinhisar qanunvericiliyinin tərkibi ilə əlaqədar mövqelərinə və bu sahədə qabaqcıl təcrübəyə əsaslanaraq, Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinin mövcud strukturundan imtina edilməsinin səbəbləri göstərilir. Bununla əlaqədar, Azərbaycan Respublikasının mövcud Antiinhisar fəaliyyəti haqqında, Haqsız rəqabət haqqında və Təbii inhisarlar haqqında qanunlarının eyni bir qanunvericiliyin tərkib hissəsi kimi verilməsinin qabaqcıl xarici təcrübə ilə uyğun gəlmədiyi, bu qanunların bəzi müddələrinin biri-birini təkrarladığı, onların eyni bir icra orqanı tərəfindən tətbiq olunduğu üçün süni surətdə eyni bir qanunvericilikdə birləşdirildiyi və bu halın ayrıca qanunvericilik sahələri kimi inkişafına maneə yaratdığı əsas səbəblər kimi göstərilir. Həmçinin, adı çəkilən qanunların hər birinin daxili strukturunun bir sıra müddəə və normaların dəyişdirilməsi və yeni institut və normaların əlavə olunması zərurəti mövcud qanunvericiliyin struktur və formasının müasir beynəlxalq tələblərə uyğun qurulması fikrinin əsasını təşkil edir;

2) Azərbaycan Respublikasının antiinhisar qanunvericiliyində təsərrüfat subyektlərinin hökmran mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı mövcud müddəə və qaydaların dəyişdirilməsi zərurəti açıqlanır. Bu fikrlə bağlı “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun əsas anlayışlardan bəhs

edən 4-cü maddəsinin, hökmran mövqenin tərifini verən beşinci bəndi bir sıra hüquqi, iqtisadi və bazar strukturu ilə bağlı amillər (xüsusən, hökmran mövqə üçün 35 faizlik bir hədd və bu həddin müəyyənləşdirilməsi üsulu) baxımından dinamik inkişaf edən bazar münasibətlərinin real praktiki vəziyyəti və qabaqcıl təcrübə ilə uyğun gəlmədiyini əsaslandıraraq bir sıra nəzəri və təcrübə əsaslar göstərilir və mövcud normanın təkmilləşdirilməsi üçün xarici ölkələrdə mövcud olan analoji normalar və beynəlxalq model qanunlara istinadlar edilir;

3) Antiinhisar qanunvericiliyində təsərrüfat subyektlərinin hökmran mövqeyindən sui-istifadənin anlayışı və onun müəyyən edilməsi qaydalarının dəqiq müəyyənləşdirilməsi ehtiyacı əsaslandırılır. Ümumiyyətlə, hökmran mövqedən sui-istifadəyə gəldikdə göstərilir ki, ən yaxşı xarici və beynəlxalq təcrübə hökmran mövqedən sui-istifadəni Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyində olduğu kimi, ayrı-ayrı rəqiblərə deyil, rəqabətə zərər vuran konkret davranışa istiqamətlənməklə müəyyən edir. Burada Qanunun hədəfi istehlakçıların rifahı və sağlam rəqabət mühitinin təmin edilməsi olmalıdır. Hökmran mövqedən sui-istifadə halı müəyyənləşdirilərkən, müqavilələr və razılaşdırılmış hərəkətlərin istehlakçılara, bazara, innovasiya və texnologiyaların inkişafına təsiri və bu hallara yol vermiş müəssisələrin müvafiq olaraq əldə etdiyi mənfəət nəzərə alınmalıdır. Burada ən mühüm məsələ qanunvericilikdə elə dəqiq və aydın kriteriyaların müəyyənləşdirilməsidir ki, onların əsasında rəqabətin məhdudlaşdırılmasına səbəb olmuş, lakin, mütləq müsbət ümumi təsiri olan və rəqabəti aradan qaldırmayan müqavilələr və razılaşdırılmış hərəkətlərə icazə verilsin;

4) Şaquli və üfqi müqavilələrin mahiyyəti və formaları üzrə onların tənzimlənməsində qadağa və istisnaların daha dəqiq müəyyənləşdirilməsi üçün xarici ölkələr və Azərbaycan Respublikasının müvafiq hüquq normalarının müqayisəli təhlili verilir. Qanunun 10-cu maddəsində “Bazar subyektlərinin üfqi və şaquli sazişləri nəticəsində yaranan inhisarçılıq” əlamətləri kimi göstərilmiş hallar qarışıq və ümumi şəkildə təsvir olunmuşdur. Qanunvericilikdə üfqi sazişlərin spesifik xüsusiyyətləri ilə əlaqədar “kartel” və “razılaşdırılmış hərəkətlər” kimi anlayışlar mövcud deyildir. Bu anlayışların ehtiva etdiyi hallar ümumi olaraq “üfqi sazişlər” kimi verilmişdir. Bu anlayış isə çox geniş olduğundan “kartel” və “razılaşdırılmış hərəkətlər” kimi anlayışların iqtisadi və hüquqi məna çalarlarını dəqiq ifadə etmədiyi göstərilir. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” AR Qanununun əksər maddələrində müxtəlif pozuntu hallarını ifadə etmək üçün “Rəqabəti məhdudlaşdırmaq” terminindən istifadə edilməsinin fərqli sazişlərin, davranışların və qərarların növü, forması, məqsədi və sair müxtəlif spesifik xüsusiyyətlərini ifadə edə bilməməsinin nəticədə bu halların araşdırılması üzrə qəbul edilən qərarın ədalətliyinə təsir göstərə bilməsi kimi əsaslandırılır.

5) “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa rəqabəti məhdudlaşdıraraq gizli müqavilə (kartel) və ya razılaşdırılmış hərəkətlərin aşkar edilməsinə rəvac vermək məqsədilə bu cür hüquq pozuntusu iştirakçısının bu haqda antiinhisar orqanına könüllü məlumat verdiyi halda, onun

müəyyən şərtlərlə, tam və ya qismən məsuliyyətdən azad (güzaşt) edilməsini nəzərdə tutan normanın əlavə olunmasını və bu normanın tətbiqi üçün zəruri olan ayrıca qaydaların qəbul edilməsini rəqabətə zidd gizli müqavilələrin qarşısının alınması baxımından qanunvericiliyi gücləndirəcək qabaqcıl xarici təcrübədə sınınmış mühüm bir yenilik olaraq təklif edilir;

6) Haqsız rəqabət haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 7-ci və 8-ci maddələrinin Antiinhisar fəaliyyəti haqqında Qanunun 8-ci və 10-cu maddələrini təkrarlaması və haqsız rəqabətin mahiyyətinə uyğun olmaması, həmçinin Qanununun 12-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin birinci və ikinci bəndlərində qadağan olunmuş haqsız rəqabət hərəkətlərinə görə müəyyən olunmuş sanksiyaların hüququn ədalət və təsir tədbirinin pozuntuya mütənəsibliyi prinsiplərinə və qanunun məqsədlərinə uyğun olmadığı əsaslandırılır. Ümumiyyətlə, “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun təhlil edilərək bir sıra müddəaların bəhs etdiyi iqtisadi hadisələrin (halların) məzmunu və rəqabətin nəzəri əsaslarına uyğun, əsassız təkrarçılığa yol vermədən, antiinhisar (rəqabət) qanunvericiliyinin məntiqi sistemliliyi və normativ-hüquqi monolitliyi təmin olunmaqla, təkmilləşdirilməsinin vacibliyi göstərilir;

7) Təbii inhisarların daha səmərəli tənzimlənməsi və antiinhisar siyasəti predmetinin daha konkret olması məqsədilə antiinhisar (rəqabət) qanunvericiliyinin təbii inhisarların tənzimlənməsi ilə əlaqədar qanunvericilikdən ayrılması, əsaslandırılır. Bununla əlaqədar beynəlxalq və xarici nümunələrə istinadən göstərilir ki, bu sahədə qanunvericilik və siyasətin müstəqil və daha ixtisaslaşmış şəkildə təkmilləşməsinə şərait yaranması, qarışıqlığın aradan qalxması və müvafiq nəzarət və tənzimləmə prosesinin iqtisadiyyatın dinamik inkişaf etməsinə təkan verməsi üçün “Təbii inhisarlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun məqsəd və metodlarına uyğun müstəqil fəaliyyət göstərməsi və inkişaf etməsi üçün “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-1-ci maddəsində antiinhisar qanunvericiliyinin ən mühüm tərkib qanunları sırasından “Təbii inhisarlar haqqında” Qanunun çıxarılması ilkin tədbirlərdən biri kimi göstərilir;

8) Şəffaflığın və hesabatlılığın təmin olunması üçün “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda antiinhisar orqanının öz fəaliyyəti və qərarları barədə ictimaiyyətə məlumat verməsini təmin edəcək, bu işin konkret müddətləri, məzmun və həcminə dair tələbləri özündə əks etdirən yeni müddəanın əlavə olunması ehtiyacı əsaslandırılır. Rəqabət/antiinhisar siyasəti kimi sahələrlə məşğul olan qurumların fəaliyyətində şəffaflığın və aşkarlığın təmin olunması müvafiq sahədə qanunvericiliyin tətbiqi baxımından çox mühüm əhəmiyyət daşıması, qabaqcıl xarici təcrübədə müvafiq qanunvericiliklərin bu haqda konkret tələblər, işlək mexanizm və müxtəlif tətbiqi metodların (görülmüş işlər və qarşıda duran aktual problemlər haqda rüblük, yarımillik, illik hesabatların nəşri, qanunvericilikdəki boşluqlar və onun tətbiqi problemləri, rəqabət mühitinə təsir göstərən müəssisələrin və inzibati orqanların qəbul etdiyi qərarlar və hərəkətlər, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin rəqabətlə bağlı problemlərinin ictimailəşdirilməsi, qanunvericiliyin pozulması ilə əlaqədar araşdırılan,

araşdırılmış və barəsində qərar qəbul edilmiş hər bir iş haqda kommersiya sirri qorunmaqla materialların cəmiyyət üçün kağız və elektron formada gündəlik və dövrü nəşrlər vasitəsilə açıq olması, arxivləşdirilməsi və sair) praktiki müsbət təsirləri bu fikirin irəli sürülməsinin əsasını təşkil edir.

9) Azərbaycan Respublikasının antiinhisar qanunvericiliyi ilə əlaqədar digər normativ-hüquqi aktlar sahəsində köklü dəyişikliklərin edilməsi ehtiyacı əsaslandırılır. Bununla əlaqədar bu normativ-hüquqi aktların bir çoxunun yenidən işlənməli olması, digər bir hissəsinin isə antiinhisar (rəqabət) siyasətinin bir sıra mühüm aspektlərini tənzimləmək üçün yenilərinin qəbul edilməli olması fikiri irəli sürülür. Bunlara misal olaraq, inhisarçı müəssisələrin reyestrinin aparılması, müəssisələrin yenidən təşkili və paylarının alqı-satqısı zamanı antiinhisar orqanının razılığının alınması, əmtəə bazarının həcmimin və sərhədlərinin müəyyən olunması, gizli üfqi sazişlərin (kartellərin) açılması üçün istifadə olunan əfv (güzaşt) tədbirlərinin tətbiqi və sair məsələlərin tənzimlənməsi üçün müvafiq təkmil qaydalara olan ehtiyac göstərilir.

10) Rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyinin daha səmərəli tətbiq edilməsi üçün müvafiq orqanların statusu və struktur quruluşu təhlil olunaraq Azərbaycan Respublikasında bu sahədə daha səmərəli orqanın yaradılması üçün məzmunlu institusional islahatların vacibliyi əsaslandırılır. Azərbaycan Respublikasının antiinhisar orqanının müstəqillik, qərəzsizlik, kollegiallıq, peşəkarlıq və səmərəlilik meyarları üzrə təhlili və bu sahədə beynəlxalq prinsiplər və qabaqcıl xarici təcrübə ilə müqayisəsi, orqanın köklü islahat nəticəsində təşkilati-hüquqi baxımdan müstəqil, tərkibində araşdırma və analitik təhlil aparan struktur bölmələri və müvafiq işlər üzrə qərar qəbul edən, daimi əsasda fəaliyyət göstərən və daha yüksək hakimiyyət orqanı tərəfindən təyin olunan üzvlərdən ibarət Şuraya (Komissiyaya) malik yeni strukturlu qurum kimi yaradılması fikrinin əsaslarını təşkil edir.

11) Azərbaycan Respublikasının real sosial-iqtisadi vəziyyəti, mövcud bazarların strukturu, bazar subyektlərinin davranış tərzini, azad bazar iqtisadiyyatının gələcək inkişaf perspektivləri və digər özünəməxsus xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, bu sahədə qabaqcıl xarici ölkələrin təcrübəsindən də bəhrələnməklə, rəqabətlə bağlı ölkənin mövcud problemlərinin həllinə yönəlmiş proqressiv, hərtərəfli və məxsusi anlayış, müddəa, norma və institutları özündə əks etdirən yeni rəqabət qanunvericiliyinin yaradılması təklif edilir.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya tədqiqatında əksini tapmış Azərbaycan Respublikası və xarici ölkələrin rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyinin müqayisəli təhlili Azərbaycan Respublikası antiinhisar hüquq və siyasətinin bir sıra nəzəri müddəalarının elmi inkişafına mühüm töhfə hesab oluna bilər. Tədqiqat işi antiinhisar qanunvericiliyini və onun tətbiqini yeni müasir səviyyəyə qaldırmağa və ayrı-ayrı hüquq normalarının səmərəliliyini yüksəltməyə imkan verir ki, bu da öz növbəsində antiinhisar siyasətinin daha da möhkəmlənməsinə və rəqabət mühitinin inkişafına şərait yaradar.

Tədqiqatda Azərbaycan Respublikasının bu sahədə mövcud qanunvericiliyinin yalnız ayrı-ayrı müddəaları deyil, qanunvericiliyin və onun tətbiqi problemlərinin

kompleks müqayisəli elmi təhlili nəzərdə tutulduğundan onun nəticələrindən ali təhsil müəssisələrinin hüquq və iqtisadiyyat fakültələrində rəqabət hüququ və antiinhisar tənzimləməsi kursu üzrə mühazirələr oxunarkən, habelə bu sahə hüququ üzrə dərslər, dərslər vəsaiti, mühazirə kursları və tədris proqramları hazırlanarkən istifadə oluna bilər. İşin təcrübə əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada öz əksini tapan nəticələr antiinhisar (rəqabət) məsələlərinə dair yeni qanunvericilik aktlarının hazırlanması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, həmçinin gələcək elmi-tədqiqat işlərində və hüququ təbiiyyətə fəaliyyətində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobeasiyası. Tədqiqat işi AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunda yerinə yetirilmiş və müzakirə olunmuşdur. İşin əsas elmi müddəaları və nəticələri müəllifin nəşr olunmuş məqalələrində, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müvafiq məsələyə dair keçirdiyi (15 iyun 2014-cü il) seminarında və respublikada bu sahədə keçirilən konfrans, seminar və müzakirələrdə, habelə ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi (USAİD) və Almaniyaya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Təşkilatı (GIZ) tərəfindən Bakıda təşkil olunmuş seminarlarda şərh edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu tədqiqatın məqsədləri, vəzifələri və metodologiyası ilə şərtlənir. Dissertasiya girişdən, 8 yarımfəsilə əhatə edən 3 fəsildən, nəticədən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, onun metodoloji və nəzəri əsasları müəyyənləşdirilir, işin elmi yeniliyi, müdafiəyə təqdim edilən yeni elmi müddəaları və praktik əhəmiyyəti izah edilir, tədqiqatın nəticələrinin aprobeasiyası və tədqiqatın strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəsil **“Dünyada rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyi və siyasətinin formalaşması”** adlanır və üç paragrafdan ibarətdir.

“Dünyada rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyinin yaranması və inkişafı tarixi” adlanan birinci paragrafda göstərilir ki, hər hansı bir mövzunu təhlil etmək və qiymətləndirmək üçün, birinci növbədə onu sistemli öyrənmək və detallı şəkildə başa düşmək zəruridir. Bu mənada rəqabət (antiinhisar) məsələlərini başa düşmək və təkmilləşdirmək üçün ayrı-ayrı ölkələrdə bu sahədə vəziyyətin müqayisəli təhlilini vermək üçün onun meydana gəlməsi və formalaşmasının tarixi aspektlərini öyrənmək çox vacibdir. Burada məqsəd rəqabət hüququ və siyasətinin mükəmməl tarixini təsvir etmək yox, rəqabət hüququnun yarandığı tarixi şəraiti, inkişaf istiqamətləri, ayrı-ayrı institusional elementlərin yaranma halları, maddi və prosesual norma və müddəaların səbəblərini öyrənməkdir.

Bir sıra tarixi, iqtisadi və siyasi səbəblərdən dünyada rəqabətin və inhisarların hüquqi tənzimlənməsində qabaqcıllıq ABŞ və Qərbi Avropa dövlətlərinə məxsusdur. Ona görə də, bu dövlətlərin rəqabət (antiinhisar) hüququ

və sisteminin öyrənilməsi dünyada mövcud olan bütün xarici rəqabət hüquq və siyasətinin və bu sahədə qabaqcıl təcrübənin hansı vəziyyətdə olmasının başa düşülməsi və hansı istiqamətdə inkişaf etməsinin müəyyənləşdirilməsi üçün şərtidir.

İqtisadi münasibətlərdə rəqabət (antiinhisar) məsələlərinin tənzimlənməsinə cəhdlər çox qədim zamanlardan hər bir cəmiyyət, siyasi quruluş və sosial-iqtisadi formasiyanın inkişaf səviyyəsi, ideologiyası, ehtiyacları və sairədən asılı olaraq, ən ibtidai formaldan indiki səviyyəyədək inkişaf etmişdir. İnhisarçılıq və haqsız rəqabət davranışlarının inkişaf tarixi, eyni zamanda onlarla mübarizə tarixidir. Bu mənada rəqabəti (inhisarçılığın qarşısının alınmasını) tənzimləməyə birbaşa və dolayısı cəhdlər (öz forma və metodları ilə) inkişaf səviyyələrinə uyğun olaraq, hər bir cəmiyyətdə olmuşdur.

Müasir tipli haqsız rəqabət qanunvericiliyi modelinin formalaşması istiqamətində mühüm addımlardan biri XIX əsrin lap əvvəlində (1804-cü ildə) Napoleon Mülki Məcəlləsinin qəbulu ilə əlaqədardır. Məcəllənin 1382 və 1383-cü maddələri və məhkəmələrin bu maddələrə istinadən çıxardığı qərarlar bu maddələri haqsız rəqabətin (“concurrance deloyale”) qarşısının alınması üçün mühüm mənbəyə çevirdi. Azad rəqabətin qorunması haqda ilk ixtisaslaşmış müasir tipli rəqabət (antiinhisar) qanununun vətəni isə ABŞ hesab olunur. 1890-cı ildə ABŞ-da ilk dəfə sərbəst ticarətin inhisarların qeyri-qanuni məhdudiyətlərindən qorunmasına yönəlmiş qanun qəbul edildi. Bu qanun təşəbbüskarının şəərəfinə daha çox – Şerman qanunu adlandırılır. Con Şerman (John Sherman) – Ohayo ştatından olan respublikaçı senator və Senatın Maliyyə Komitəsinin sədri idi.

ABŞ-da rəqabət (antiinhisar) qanununun (antitrust law) meydana gəlməsinin və inkişafının tarixi səbəbləri var idi. Belə ki, XIX əsrin son qərində sürətlə inkişaf edən ABŞ iqtisadiyyatı, xüsusən sənayesinin qarşısında trestləşmə kimi böyük bir maneə yaranmışdı. Həmin dövrdə ABŞ-da dəmiryol, maliyyə, bank, sənaye, sığorta və digər sahələrdə nəhəng şirkətlər hökmranlıq edirdi. Antiinhisar (antitrust) qanunvericiliyinin qızğın tərəfdarları göstərirdilər ki, ABŞ iqtisadiyyatının uğurla inkişafı amerikalılara öz bizneslərini qurmaları üçün azad rəqabət və fərdi imkanlar verilməsini tələb edir. Bununla əlaqədar senator Con Şerman bildirdirdi ki, “Əgər biz krala bir siyasi hakimiyyət kimi dözmədiksə, istehsal, daşıma və həyat üçün vacib heç nəyin satışı üzərində də, krala (hökmranlığa) dözməməliyik”.

Şerman qanunun yaradılması tarixi haqda danışarkən onun yardılmasının əsas səbəblərindən biri kimi, ayrı-ayrı ştatlarda böyük iqtisadi gücə malik inhisarçı şirkətlərin ştatlararası əmtəə və xidmətlərin dövriyyəsinə məhdudlaşdırmaqla, dövlətin əsaslarından olan – iqtisadi inteqrasiyasını zəiflətməklə dövlətin bütövlüyünü təhlükə altında qoyan münasibət və tendensiyaların qarşısının alınması göstərilmişdir. Qanun qəbul olunarkən isə onun konsepsiyası əsaslarında kommersiya-iqtisadi səbəblər və müddəaların mühüm yer tutması Qanunun praktik və kommersiya baxımından reallıqları əks etdirməsini təmin etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1870–1945-ci illərdə dünyanın qabaqcıl sənaye ölkələrində iqtisadiyyatın sürətli inkişafı və dəyişməsi fonunda müxtəlif sənaye

sahələrində formalaşmış iqtisadi nəhənglərin qeyri-qanuni hərəkətlərinə qarşı tutarlı tədbirlər görülmürdü. Bu cür vəziyyətdən iri şirkətlərin (kartellərin) sui-istifadə etməsinin çox aydın şəkildə nəzərə çarpdığı ölkələrdən biri Almaniyadır.

Avropada kartellər kimi tanınan bazar subyektlərinin inhisarçılığının qarşısını almaq üçün burada bir sıra ölkələrin rəqabətə əlaqədar yaradılan qanunvericiliyi kartel qanunları adlanırdı. Almaniyada və İsveçrədə qüvvədə olan rəqabət qanunları indi də, kartel qanunu adlandırılır. Demək olar ki, bütün Avropa ölkələrinin rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyində kartellərlə mübarizə məsələsi ən mühüm mövzulardan biridir.

Avropada rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyi ABŞ-dan bir az sonra meydana gəlsə də, ilkin mərhələdə (II Dünya Müharibəsində) böyük inkişaf yolu keçə bilmədi. Birinci Dünya müharibəsindən sonra bir sıra ölkələr ABŞ-ın ardınca rəqabət siyasətini tətbiq etməyə başladılar. Bu sırada Avropa dövlətləri xüsusilə fəal idilər. Belə ki, Fransa hələ XIX əsrin əvvəlində qəbul olunmuş Napoleon Məcəlləsində rəqabətə dair təməl müddəaları 1926-cı ildə gücləndirdi. Hələ, 1909-cu ildə Almaniyada Haqsız rəqabətə qarşı Qanun ("Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb" (UWG)), 1923-cü ildə isə "kartellər üzərində birbaşa dövlət nəzarəti yaradan" Kartel Qanunu qəbul olunmuşdu. Lakin, sonrakı onillikdə bu istiqamətdə irəliləyiş baş vermədi. Nasional-sosialistlərin 1933-cü ildə hakimiyyətə gəlməsi və möhkəmlənməsindən sonra yalnız Almaniyada deyil, demək olar ki, bütün Avropada rəqabət (antiinhisar) siyasəti və qanunvericiliyinin inkişafı dayandı.

Şirkət rəhbərlərini rüşvət və şantaj vasitəsilə özlərindən asılı vəziyyətə salınması nəticəsində Alman sənayesinin nəhəng kartellərinin əksəriyyəti nasistlərin total iqtisadi nəzarəti həyata keçirmələrinə yardım edirdilər. Bunu nəzərə alaraq, E. Meyson qeyd edir ki, "Kartellər Hitleri meydana çıxardı, Hitler isə müharibəni törətdi". Bu səbəbdən demək olar ki, "... Alman hökuməti 1945-ci ilədək heç vaxt həqiqətən, hər hansı ticarəti məhdudlaşdıran və ya buna şərait yaradan hallara qarşı tədbirlər görməmişdir".

Dissertasiya müəllifinin fikrincə, Avropada rəqabət siyasəti və qanunvericiliyinin hərtərəfli və sistemli inkişafının II Dünya müharibəsindən sonra baş verdiyini qeyd etmək daha düzgün olardı. Həmin mərhələdə yaranmış sosial-iqtisadi və siyasi şərait bunu tələb edirdi. Burada qeyd etmək lazımdır ki, müharibədən sonrakı ilk illərdə Avropa ölkələrinin iqtisadi siyasətində milliləşdirmə və sənayenin planlaşdırılması kimi istiqamət üstünlük təşkil edirdi. İqtisadiyyatın demokratikliyini, cəmiyyətdə ehtiyacların təmin olunmasını və hesabatlılığını təmin etmək üçün dövlətin müdaxiləsi ən mühüm vasitə hesab edilirdi. Buna görə də, elektroenergetika, kömür sənayesi, səhiyyə, dəmiryollar, su təchizatı və bir sıra digər sahələr üzərində təbii inhisarlar yaradılmışdı.

Lakin, Avropa İqtisadi Birliyinin yaranması rəqabət (antiinhisar) hüququnun Avropada yenidən bərpası və inkişafına çox mühüm təkan oldu. 1951-ci ildə altı Qərbi Avropa ölkəsinin (Fransa, Almaniyası, İtaliya, Belçika, Niderland və Lüksemburq) Avropa Kömür və Polad İttifaqının yaradılması haqqında Paris

Sazişi və 1957-ci ildə Avropa İqtisadi Birliyi Sazişini imzalamaları ilə yeni iqtisadi məkan və münasibətlərin əsası qoyuldu. Bu yeni yaranmış Birliyin uğurlu fəaliyyət göstərməsini, ümumi bazarın və azad ticarətin mövcudluğunu təmin edəcək əsaslardan biri kimi səmərəli rəqabət qanunvericiliyi və mühitinin formalaşdırılması zəruri idi. Bununla əlaqədar bu istiqaməti tənzimləyəcək ümumi müddəalarla yanaşı Birlik sazişində məxsusi indiki 101–109-cu maddələr nəzərdə tutulmuşdur. Sonrakı 60 ilə qədər dövr ərzində bu maddələr əsasında Avropa Birliyinin sistemli rəqabət qanunvericiliyi formalaşmış və üzv ölkələrin müvafiq sahədə milli qanunvericiliklərinin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir.

“Rəqabət (antiinhisar) fəaliyyətinə dair nəzəriyyələr və yanaşmalar” adlanan ikinci paragrafda müəllif iqtisadi bir kateqoriya olan rəqabətin (antiinhisar) fəaliyyətinin mahiyyətini başa düşmək və anlayışını vermək, hüquqi norma və müddəaları və onların tətbiq metodlarını müəyyənləşdirmək üçün rəqabətə dair mövcud olmuş əsas nəzəriyyə və yanaşmaları klassik siyasi iqtisadın nümayəndələrindən başlayaraq bu günkü nəzəri məktəblərdə ümumi xronoloji ardıcılıqla verməyə çalışmışdır.

Rəqabətə dair ilkin elmi düşüncələrin mahiyyətinin açılması üçün müəllif klassik siyasi iqtisadın baniləri – Adam Smitin “Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında traktat” (qısa şəkildə “Xalqların Sərvəti”), David Rikardonun “Siyasi iqtisadın prinsipləri və vergi qoyma” və K.Marksın “Kapital” əsərlərinə, neoklassiklər – U.Cevons, K.Menqer, O.Bem-Baverk, L.Valras, V.Pareto, C.Klark, A.Marşal və sair kimi azad sahibkarlıq tərəfdarı olmuş mütəfəkkirlərin fikirlərinə istinad etmişdir.

Bu vaxt klassik və neoklassik məktəblərin rəqabətin mahiyyəti və funksiyasına dair təqdim etdiyi və sonradan bu sahədə mühüm istinad rolunu oynayan yanaşma və məvhumların təhlili ilə yanaşı, müəllif qeyd edir ki, bu məktəblərin inhisarın təsviri məsələsində əsas çatışmazlıqları tədqiqatlarda uzunmüddətli dövr üçün qiymətin uyğunlaşdırıcı (tənzimləyici) roluna daha çox diqqət ayrılmalarında idi. Bu tədqiqatlarda inhisarlardan daha çox iqtisadiyyatın desentralizasiyası (əksmərkəzləşməsi), iqtisadiyyata dövlət və qanunun müdaxiləsi kontekstində bəhs olunur.

Daha sonra, Piero Sraffanın (Piero Sraffa, 1898–1983-cü illər) “Rəqabət şəraitində gəlirlərin əldə edilməsi qanunları”, E.Çemberlinin (Edward Hastings Chamberlin, 1899–1967-ci illər) “İnhisarçı rəqabət nəzəriyyəsi” və C.Robinsonun (Joan Violet Robinson, 1903–1983-cü illər) “Qeyri-mükəmməl rəqabətin iqtisadi nəzəriyyəsi” kimi nəzəriyyələrin mahiyyətinə və müasir rəqabət nəzəriyyələrinin formalaşmasına diqqət cəlb edilir. Rəqabətin tənzimlənməsinə münasibətdə tarixən formalaşmış müxtəlif məktəblər arasında fərqli fikirlər mövcud olmuşdur. Bu mənada müasir rəqabət hüququnun formalaşmasına mühüm təsirlər göstərmiş Harvard məktəbi (nümayəndələri, “Struktur – davranış – iqtisadi göstərici” modelinin tərəfdarları – E.S.Meyson və C.S.Beyn), Çikaqo məktəbi (nümayəndələri – R.H.Bork və R.A.Pozner), Post-Çikaqo məktəbi (“Təməl şərtləri – bazar strukturu – davranış – məhsuldarlıq modeli), Avstriya məktəbi (nümayəndələri – yenilik və innovativ üstünlüyə əsaslanan Y.Şumpeter və F.A.Hayek), Avropa Birliyinin yaranması və s.

xüsusi qeyd etmək lazımdır. Nəhayət, rəqabət nəzəriyyəsinin inkişafında sonuncu mərhələni – İkinci Dünya Müharibəsindən sonra başlayıb günümüzədək davam edən – müasir dövr təşkil edir. Bu mərhələ rəqabətin nəinki öz yerini inhisara güzəştə getməməsi, hətta daha da güclənməsi ilə xarakterizə olunur. Bu mərhələdə rəqabətin “klassiklər” dövründə mövcud olandan əsas fərqi ondan ibarətdir ki, “müasir dövrdə rəqabət əvvəlkindən daha qabarıq sosial xarakterə malikdir”.

Eyni zamanda müasir dövrdə rəqabət məsələlərinin daha vacib bir xüsusiyyəti, dövlətin müvafiq qanunvericilik vasitəsilə bu sahədə meydana gələn əngəllərdən (inhisar mövqedən sui-istifadə, kartel sövdələşmələri, haqsız rəqabət, iqtisadi təmərküzləşmələr və s. kimi) rəqabəti müdafiə etməsidir. Müasir rəqabət konsepsiyasında rəqabət mükəmməl və qeyri-mükəmməl olmaqla iki hissəyə bölünür. Qeyri-mükəmməl rəqabətin özünün – inhisar, oliqopoliya və inhisarçı rəqabət kimi, üç modeli fərqləndirilir. Rəqabət mühitinin vəziyyətindən asılı olaraq isə tədqiqatçılar rəqabətin – mükəmməl rəqabət və inhisarçı rəqabət olmaqla, yuxarıda göstərilənlərə əsaslanan və az fərqli yanaşma ilə digər iki növünün üzərində dayanırlar. Bu vaxt müvafiq bazada fəaliyyət göstərən subyektlərin sayı, təklif olunan əmtəənin yekcins və ya fərqli olmasını (çesidliliyi), bazara daxil olma və oradan çıxma imkanları, bazar və əmtəə haqda məlumatın əlçatanlığı kimi amillər nəzərə alınır. Mükəmməl (və ya tam) rəqabətli bazar – hər hansı oxşar bir əmtəə məhsulunun ən çox sayda satıcı və alıcılarının iştirak etdiyi bazardır. Eyni zamanda, ayrıca heç bir alıcı və ya satıcı bu bazarda əmtəənin mövcud qiymətinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilmir və məhsulun qiyməti təxminən eyni olur. Belə bazar təklif olunan məhsulun yekcinsliyi, bazara giriş və çıxışın tam sərbəstliyi və bazar haqda məlumatın tam əlçatanlığı ilə xarakterizə olunur. Müvafiq əmtəənin çesidləri üzrə ayrı-ayrı şirkətlərin ixtisaslaşmış liderliyi və müvafiq olaraq qiymət müxtəlifliyi olmadığından, əhəmiyyətli gəlir əldə edilə bilməməsi bu bazarın əsas problemi.

Mükəmməl rəqabət, ideal rəqabət modeli olduğu üçün bəzən tədqiqatçılar tərəfindən tənqidlərə məruz qalır. Belə ki, XX əsrin ən böyük alman iqtisadçılarından və sosial bazar təsərrüfatının əsas nəzəriyyəçilərindən biri olan, ordoliberalizm tərəfdarı Valter Oyken (1891–1950-ci illər) mükəmməl rəqabətin nəticələrini tənqid edərək göstərir ki, “mükəmməl rəqabət – iştirakçılar üçün daxili stimula malik olmayan və nəticədə inhisarın yaranmasına gətirib çıxaran, hər şeyin icazə verildiyi rəqabətdir”. Y.Şumpeter isə mükəmməl rəqabət vəziyyətinə qarşı çıxaraq qeyd edir ki, “mükəmməl rəqabət nəinki qeyri-mümkündür, həm də, arzuolunan deyil”. Rəqabətin hüquqi anlayışına düzgün yanaşma problemi bir sıra ölkələrin də qanunvericilik və qanunun tətbiq edilməsi təcrübəsində müşahidə edilir. Mükəmməl rəqabət nəzəriyyəsinin dünya iqtisad elmində öz aparıcı rolunu itirməsinə baxmayaraq, o bu günə qədər də bir çox hüquqsünas alimlər tərəfindən, eləcə də bir sıra ölkələrin rəqabət hüququ tərəfindən etalon kimi təklif edilir.

Paraqrafın sonunda müasir iqtisadçı alimlər – M.Porter, C.M.Klark, F.Şerer, D.Ross, P.Salen, K.Makkonnel və S.P.Bryu, rəqabət hüququ üzrə tanınmış hüquqsunalar – B.Smit, S.Oppenheyim, V.Kovaçiq, S.Kalkins, A.Cones, E.Rokfeller, D.Armentano, İ.V.Knyazeva, A.N.Varlamova, D.A.Petrov və sairə

istinad edərək, istehlakçının rəqabət prosesində iştirakı, “işlək rəqabət” (“workable competition”) nəzəriyyəsi və digər aktual məsələlərə diqqət yetirilmişdir.

“Rəqabət (antiinhisar) hüququnun anlayışı, xüsusiyyətləri və hüquq sistemində yeri” adlı üçüncü paraqrafda rəqabət (antiinhisar) hüququ təhlil edilərək göstərilir ki, əsas hüquq sahələri (konstitusiyaya, mülki, inzibati, cinayət) ilə yanaşı, nisbətən müstəqil hüquqi tənzimləmə predmetinə malik, alimlə hüquqi tənzimləmə metod və prinsipləri olan, qarışıq-müstəqil (kompleks) hüquq sahələri də mövcuddur. Rəqabət (antiinhisar) hüququ da bu cür kompleks hüquq sahələrinə aiddir.

Beləliklə, rəqabət (antiinhisar) hüququ dedikdə, inhisarçılıq fəaliyyəti və haqsız rəqabətin qarşısının alınması, məhdudlaşdırılması, aradan qaldırılması və əmtəə bazarının səmərəli fəaliyyəti üçün şəraiti təmin etməklə əlaqədar ictimai münasibətlərin tənzimlənməsini nəzərdə tutan kompleks hüquq sahəsi başa düşülür.

Rəqabət (antiinhisar) hüququnun əsas xarakterik cəhətlərindən biri onun geniş şəkildə iqtisadi biliklər, anlayışlar, kateqoriya və modellərlə bağlı olduğundan bu sahədə qanunvericiliyin öyrənilməsi, təhlili və təkmilləşdirilməsi üçün normativ-hüquqi mənbələrlə yanaşı iqtisadiyyatın mühüm elementləri olan bazar strukturu, qiymət, sahibkarlıq fəaliyyəti, rəqabət, inhisar, tarif, istehsal həcmi, statistik göstəricilər və s. bağlı nəzəri və praktiki biliklərin də diqqətdə saxlanılmasını tələb etməsidir. Dissertasiya işində “rəqabət” və “antiinhisar” hüququ terminlərindən birgə istifadə olunması müxtəlif ölkələrin müvafiq qanunvericiliyini rəqabət, antiinhisar, antitrest, kartel və sair kimi adlandırması ilə əlaqədardır. Bu adlar müxtəlifliyi onların meydana gəldiyi ölkənin rəqabətlə əlaqədar inkişaf tarixində keçdiyi konkret şəraitlə bağlıdır. Onların müxtəlif cür adlanmasına baxmayaraq, mahiyyətcə çox yaxın, bəzən isə eyni münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktlardır. Bu terminlərin ən ümumiləşmiş və digərlərini də özündə ehtiva edən “rəqabət” və müvafiq olaraq “rəqabət hüququ” ifadələridir. Ümumiyyətlə, demək lazımdır ki, “rəqabət hüququ” termini rəqabəti və inhisarların hüququ tənzimlənməsini və müvafiq qanunvericiliyi ifadə etmək üçün istifadə olunur. Kartel, trest, sindikat və s. isə inhisarların müxtəlif təzahür formalarıdır. Dünyada bu istiqamətdə olan münasibətləri tənzimləyən normativ aktları ümumiləşdirilmiş (həmçinin, ümumi anlaşılan) şəkildə rəsmi olaraq, əsasən, “rəqabət hüququ”, “rəqabət qanunvericiliyi” və ya “rəqabətə dair qaydalar” kimi ifadə edirlər.

İnhisarların fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik – rəqabətə dair qanunvericilik aktlarından, həmçinin dövlət və təbii inhisarlara dair qanunvericilik aktlarından ibarətdir. Rəqabət qanunvericiliyinə isə ənənəvi olaraq antiinhisar qanunvericiliyi və haqsız rəqabət qanunvericiliyi aktları daxildir. İqtisadi fəaliyyətin əsas tənzimləyicilərindən biri olan rəqabət (antiinhisar) hüququnun obyektinə – qanunvericiliyin kompleks sahələrindən biri kimi rəqabət və inhisar məsələləri ilə bağlı iqtisadi sahədə bazarın və təsərrüfat fəaliyyətini tənzimləyən ictimai münasibətlərdir. Bir hüquq sahəsi kimi rəqabət (antiinhisar) hüququnun predmeti – rəqabət və inhisar sahəsində münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar, bu sahədə inzibati və məhkəmə təcrübəsi, xarici və milli rəqabət (antiinhisar) hüququnun inkişafı tarixi, nəzəri yanaşmalar, xarici və milli rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyinin tətbiqi

təcrübəsi və mövcud doktrinalar və müvafiq iqtisadi tənzimləmə təcrübəsinə dair biliklərdən ibarətdir. Beləliklə, rəqabət (antiinhisar) hüququ hüquq elmində özünəməxsus müstəqil bir istiqaməti (sahəni) təşkil edir.

Rəqabət (antiinhisar) hüququnun fəaliyyətini tənzimlədiyi subyektlər – sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər, onların birlikləri, əlaqədar qeyri-kommersiya təşkilatları, rəqabət və inhisarla əlaqədar münasibətlərin tənzimlənməsində iştirak edən dövlət orqanları və təşkilatları və yerli özünüidarə orqanları, onların vəzifəli şəxsləri və səlahiyyətləndirdiyi qurumlardır. Real fəaliyyət göstərən subyektlərlə yanaşı, müvafiq əmtəə bazarına “səmərəli şəkildə eyni cür və ya qarşılıqlı əvəzolunan əmtəə (iş, xidmət) çıxara biləcək təsərrüfat subyektini – potensial rəqib də, bu subyektlər sırasına daxildir.

Ümumiləşdirilmiş şəkildə rəqabətin müdafiəsi ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyən normativ-hüquqi aktların əsasən aşağıdakı müəyyən sırasını göstərə bilərik: hər hansı ölkənin əsas qanunu (Konstitusiyası); beynəlxalq müqavilələr; Mülki Məcəllə (mülki monist qanunvericilik); Rəqabətin müdafiəsi haqda qanun (və ya qanunlar); hökumətin müvafiq qərarları; rəqabət orqanının müvafiq normativ-hüquqi aktları, təlimatları, göstərişləri.

Dissertasiyanın “**Xarici ölkələrin (ABŞ və Aİ) rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyinin və siyasətinin xüsusiyyətləri**” adlı ikinci fəslə iki paragrafdan ibarətdir.

Bu fəslin “**Amerika Birləşmiş Ştatlarının rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyi və siyasətinin xüsusiyyətləri**” adlanan birinci paragrafi rəqabət nəzəriyyəsi, hüququ və təcrübəsinə böyük töhfələr vermiş ABŞ-ın rəqabət qanunvericiliyi və institusional sisteminin təhlilinə həsr edilmişdir. Bu paragrafda ABŞ rəqabət (antitrust) sisteminin ümumi əsasları göstərilir, ABŞ antitrust qanunvericiliyinin əsasını təşkil edən – Şerman Qanunu (“Ticarətin və kommersiyanın inhisarın qeyri-qanuni məhdudiyətlərindən müdafiəsi haqqında Qanun”), Kleyton Qanunu, Federal Ticarət Komissiyası haqda Qanun, Robinson-Petman Qanunu, Seller-Kefauver Qanunu, qanunvericiliyin pozulması ilə əlaqədar “per se” (mütləq, şərtsiz) və “rul of reason” (səbəb qaydası) qiymətləndirmə metodları, ABŞ antitrust sisteminin institusional strukturunun mahiyyəti, məhkəmələrin antitrust qanunvericiliyinin tətbiqində rolu və sair qısa şəkildə şərh olunur. Qeyd edilir ki, bir çox mənbələrdə ABŞ antiinhisar qanunvericiliyinin prinsiplərinin əsasən Şerman Antitrust Qanunu, Kleyton Qanunu və Federal Ticarət Komissiyası haqqında Qanunu kimi üç federal qanunvericilik aktında əks olunduğu göstərilir. Lakin, bu qanunlarla yanaşı Kleyton Qanununa edilən Robinson-Petman, Seller-Kefover əlavələri, gizli kartel fəaliyyətinin açılmasını təşviq edən - Əfv proqramı (“Leniency Program”), Antitrust qanunvericiliyinin beynəlxalq tətbiqi məsələləri və sair kimi federal qanunlar və qaydalar da ABŞ antitrust qanunvericiliyində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

ABŞ-da inhisarçılıq fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən əsas orqan antitrust qanunvericiliyinin pozulması ilə əlaqədar məhkəmədə iş qaldırmaq səlahiyyətinə malik olan Ədliyyə Nazirliyinin (ƏN) Antitrust Departamentidir. Ədliyyə Nazirliyindən başqa, antitrust qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarəti

ABŞ Federal Ticarət Komissiyası (FTK) da həyata keçirir. Bunlarla yanaşı, bu sahənin tənzimlənməsində federal məhkəmələr, xüsusən bu və ya digər məhdudlaşdırıcı halların qanuniliyi və təsirini müəyyənləşdirən ABŞ Ali Məhkəməsi böyük rol oynayır. İnhisarçı məhdudlaşdırmaların qarşısını almaq üçün ABŞ-ın müvafiq icra hakimiyyəti orqanları (əsasən, ƏN və FTK) yalnız cəza tədbirləri deyil, həm də aktiv şəkildə müxtəlif xarakterli və istiqamətli profilaktiki tədbirlər həyata keçirirlər. Əksər qanunlar kimi, antitrust qanunvericiliyi də yalnız onun pozucularının cəzalandırılmasına deyil, həm də daha çox pozuntuların özünün qarşısını almağa yönəlmişdir. Antitrust qanunvericiliyinin cəza funksiyası məqsəd yox, hər şeydən əvvəl iqtisadiyyatın rəqabətli vəziyyətdən yayınmasının qarşısının alınması üçün istifadə edilən vasitədir. Qanunvericilikdə və xüsusən cəzaların tətbiqində hiss olunan nisbətən yumşaqlıq məhz bununla izah olunur ki, bu da, onun önəyici profilaktik xarakter daşdığını göstərir.

ABŞ Ali Məhkəməsi müəyyənləşdirmişdir ki, Şerman Qanununun pozulması həmçinin Federal Ticarət Komissiyası haqda Qanunun pozulmasıdır. Buda Ədliyyə Nazirliyinin Antitrust İdarəsi ƏN və FTK-nın hər ikisinə antitrust qanunvericiliyinə riayət edilməsini təmin etməyə imkan verir. Faktiki olaraq, iki orqan bir-birini tamamlayır. Hər hansı bir araşdırmaya başlamazdan əvvəl əlaqədar hərəkətləri təkrarlamaqdan yayınmaq üçün orqanlar müvafiq məsləhətləşmə keçirir. Antitrust qanunvericiliyinə əməl olunması ilə əlaqədar mülki işləri həm ƏN həm də, FTK araşdırma bildiyi halda, cinayət işlərinin araşdırılmasını yalnız ƏN həyata keçirə bilər. Təcrübədə FTK öz fəaliyyətində daha çox iqtisadiyyatın səhiyyə, farmakologiya, peşəkar xidmətlər, ərzaq, enerji və yüksək texnologiy kimi spesifik seqmentlərinə istiqamətlənmişdir. Dövlət Baş Prokurorluğu (ƏN-nin struktur qurumu kimi) həm ştat, həm də federal antitrust qanunlarına əsasən məhkəmədə iddia qaldıra bilər.

“Hazırkı vaxtda hər hansı bir təsərrüfat subyektinin strateji davranışlarının qanuna zidd olmasını sübut etmək üçün ABŞ məhkəmələri onun hərəkətlərində aşağıdakı üç əlamətin olmasını zəruri hesab edir: “Qiymətə nəzarət etmək üçün inhisar gücü əldə etmək və digər müəssisələrin təsərrüfat qərarlarına təsir etmək niyyəti; Rəqabəti aradan qaldırmaq; Məhkəmə təcrübəsində inhisarçılıq cəhətləri kimi qiymətləndirilən hərəkətlərə yol vermək”.

Paragrafin sonunda müəllif tərəfindən tərtib edilmiş və ABŞ və Aİ-nin rəqabət qanunvericiliklərinin başlıca fərqli xüsusiyyətlərini əks etdirən cədvəl verilmişdir.

İkinci fəslin “**Avropa Birliyinin rəqabət (antiinhisar) qanunvericiliyi və siyasətinin xüsusiyyətləri**” adlı ikinci paragrafi Avropa İttifaqının rəqabət hüququ, onun mənbələri və xüsusiyyətləri, Aİ rəqabət qanunvericiliyinin əsas və törəmə normaları, Aİ-nin rəqabət hüququ normalarının təsir dairəsi, tətbiqi mexanizmi, məhkəmə sistemi və Avropa İttifaqının yaranmasına dair Roma Sazişinin rəqabət məsələlərinə dair 101 – 109-cu maddələrinin şərhinə həsr olunmuşdur. Avropa İttifaqının bir təşkilat kimi yaranması, mövcudluğu və gələcəyinin ideoloji, iqtisadi, sosial və hüquqi əsasını ümumi bazarın fəaliyyətini təmin etmək təşkil edir ki, bunun da ən mühüm vasitələrindən və təməl şərtlərindən

biri müvafiq rəqabət siyasəti və qanunvericiliyinin mövcudluğudur. Aİ-də rəqabətin qorunmasının səbəbi İttifaq təsisatlarının həyata keçirdiyi bazarın inteqrasiya olunması ilə bağlı siyasi məqsədə çatmaqdır.

Avropada ilkin rəqabət (antiinhisar) hüquq normalarının əsası 1909-cu ildə Almaniyada haqsız rəqabət, 1923-cü ildə həm Almaniyada, həm də Avstriyada kartellər üzərində dövlət nəzarəti ilə bağlı qəbul olunmuş müvafiq aktlarla qoyulmuşdur. Lakin, Avropada müasir tipli rəqabət hüququ II Dünya müharibəsindən sonra geniş inkişaf mərhələsinə daxil olmuşdur. Bu xüsusən rəqabətin də əsas sütunlardan biri olduğu Avropa İqtisadi Birliyinin yaranması və inkişafı ilə bağlıdır. Aİ rəqabət hüququnun mənbələri dedikdə, əsasən, Avropa İqtisadi Birliyi haqda 1957-ci il Roma sazişinin indi qüvvədə olan 101 – 109-cu maddələrinin müddəa və normaları və onların tətbiqi ilə əlaqədar İttifaq orqanları səviyyəsində qəbul olunmuş müvafiq rəqlamentlər, qərarlar, tövsiyələr, rəylər və göstərişlər nəzərdə tutulur. Eyni zamanda bu müddəalar daha geniş anlayış olan Avropa rəqabət hüququnun ən mühüm mənbələri sırasına daxildir. Hətta əksər ədəbiyyatlarda və gündəlik praktikada Avropa rəqabət hüququ dedikdə məhz AB sazişinin müvafiq müddəaları və bununla əlaqədar qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktların məcmusu nəzərdə tutulur.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Avropa İttifaqının rəqabətə (antiinhisara) dair əsas baza hüquq normaları 1957-ci il Avropa Birliyinin Təşkili haqda Roma Sazişinin (Lissabon Sazişi mətni) VII hissəsinin 101 – 109-cu maddələrində öz əksini tapır. Sazişin göstərilən hissəsi iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə (101 – 106-cı maddələr) müəssisələrin davranışı, ikinci bölmə isə (107 – 109-cu maddələr) dövlət tərəfindən yardımların verilməsi qaydalarını tənzimləyir.

Aİ rəqabət hüququ, İttifaq Sazişinə əsasən rəqabət əleyhinə üfqi müqavilələr (101-ci maddə) və ümumi bazarda hökmran mövqedən sui-istifadəni (102-ci maddə) qadağan edir. 103, 104 və 105-ci maddələr 101 və 102-ci maddələrdə göstərilən müddəaların tətbiqi, təşkilati-hüquqi məsələləri və Avropa Komissiyasının bu istiqamətdə fəaliyyətindən bəhs edir. Rəqabət sahəsində həyata keçirilən siyasət əsasında dövlət müəssisələri və xüsusi hüquqlar verilmiş müəssisələrə (106-cı maddə) və üzv dövlətlərin milli (dövlət) müəssisələrə yardımı (107 – 109-cu maddələr) üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi üçün hüquqi çərçivəni müəyyənləşdirir. Ümumi bazarda azad rəqabət mühitinin və qanunvericiliyinin pozulmasına görə qadağan edilən və cəza tətbiq edilməsi nəzərdə tutulan hal və hərəkətlərin təsnifatı 101-ci maddənin 1-ci hissəsinin dispozisiyasında aşağıdakı kimi verilmişdir: alış və ya satış və yaxud digər ticarət şərtlərinə birbaşa və ya dolay vasitələrlə qiymət müəyyənləşdirmək; istehsal, bazarlar, texniki inkişaf və ya investisiyanı məhdudlaşdırmaq və ya nəzarətdə saxlamaq; bazarları və ya təchizat mənbələrini bölüşdürmək; eyni cür müqavilələrə müxtəlif şərtlər tətbiq etməklə, digər ticarət partnyorlarına əlverişsiz rəqabət şəraitini yaratmaq; partnyorlarla xarakterinə görə və ya ticarət təcrübəsinə müvafiq olaraq bu müqavilələrin predmeti ilə bağlı olmayan əlavə öhdəliklərin qəbulunu şərtləndirən müqavilələrin bağlanması.

Maddənin 2-ci hissəsində qeyd edildiyi kimi, “Bu maddənin qadağan etdiyi istənilən müqavilə və qərar avtomatik olaraq etibarsız hesab edilir”.

Lakin, nəzərə almaq lazımdır ki, təsərrüfat münasibətlərində bəzən mahiyyətcə rəqabətə zərər vurmayan, iqtisadi baxımdan faydalı, ancaq formal-hüquqi baxımdan 101-ci maddənin 1-ci hissəsinin təsiri altına düşmə bilən müqavilələr qaçılmaz olur. Bu cür halları nəzərə alaraq, mahiyyətcə mövcud normaları pozmayan və iqtisadi baxımdan sərfəli olan müqavilələrin mətnindəki formal ifadə tərzinə görə təsərrüfat subyektlərinin zərər çəkmələrinin qarşısını almaq məqsədi ilə 101-ci maddənin 3-cü hissəsi həmin maddənin 1-ci hissəsində göstərilən müddəaların tətbiqində müəyyən hallarda istisnaları nəzərdə tutur. Belə ki, “əmtəə istehsalına, məhsulların distribsiyasının yaxşılaşmasına, texniki və iqtisadi inkişafa və ya istehlakçıya keyfiyyətli və daha ucuz qiymətə mal əldə etməyə şərait yaradan:

a) sadalanan məqsədlərə çatmaq üçün müəssisələrə zəruri olmayan kartel məhdudlaşdırıcı tətbiq etməyən və

b) müəssisələrə müəyyən məhsulların əhəmiyyətli hissəsini rəqabətdən qorumaq imkanı verməyən: müəssisələr arasında istənilən müqavilə və ya müqavilələr kateqoriyasına; müəssisə birlikləri tərəfindən qəbul edilmiş istənilən qərar və ya qərarlar kateqoriyasına; istənilən razılaşdırılmış hərəkəti və ya razılaşdırılmış hərəkətlər kateqoriyasına” 101-ci maddənin 3-cü bəndinə əsasən, bu maddənin 1-ci bəndində göstərilən qadağalardan istisnalar tətbiq edilir.

Yəni, 101-ci maddənin 3-cü bəndində göstərilən hallar olduqda, müəssisələr (onlar arasında müqavilələr) həmin maddənin 1-ci bəndində göstərilən qadağalardan azad edilir. Belə vəziyyətlərdə “de minimis” (tam olaraq latınca, “de minimis non curat lex” – qanununda nəzərə alınmayacaq dərəcədə kiçik (əhəmiyyətsiz) olan) qaydası tətbiq edilir ki, bu da həmin müddəaların tətbiqi üçün onların ümumi bazara təsirinin minimal səviyyəsilə müəyyənləşdirilir. Avropa İttifaqı Sazişinin 102-ci maddəsində inhisar və bazar gücündən bəhs edilir. “Onun hədəfi müəssisələr arasındakı müqavilələr (101-ci maddədəki kimi) yox, hökmran mövqe ilə əlaqədar münasibətlərdir. O, hökmran mövqedən sui-istifadəni qadağan etməklə, digər rəqibləri bazarda fəaliyyət göstərən müəssisələrə qarşı məhdudlaşdırıcı hərəkətlərdən çəkinməyə məcbur edir”.

Belə ki, ümumi bazarda və ya onun əhəmiyyətli hissəsində bir və ya bir neçə müəssisənin öz hökmran mövqelərindən sui-istifadə etməsini ümumi bazarla o həddən bir araya sığmayan hal kimi qadağan edilir ki, bu həddən sonra üzv dövlətlər arasında ticarətə zərər dəyə bilər. Sazişin 102-ci maddəsində bu sui-istifadə halları aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir: birbaşa və ya dolay vasitələrlə ədalətsiz alış və satış qiymətləri və digər ədalətsiz ticarət şərtləri müəyyənləşdirmək; istehlakçılara zərər vuraraq istehsalı, bazarları və texniki inkişafı məhdudlaşdırmaq; eyni cür müqavilələrlə əlaqədar ayrı-ayrı ticarət partnyorlarına müxtəlif şərtlər tətbiq etməklə, onlara əlverişsiz rəqabət şəraitini yaratmaq; partnyorlarla öz xarakteri etibarlı ilə və ya ticarət praktikasına əsasən, bu müqavilələrin predmeti ilə əlaqədar olmayan, əlavə öhdəliklər qəbul etməsini şərtləndirən

müqavilələr bağlamaq. Qeyd etmək lazımdır ki, 101-ci və 102-ci maddələr Aİ rəqabət hüququnun əsas istiqamət və hədəflərini müəyyənləşdirməklə, digər maddələrdə irəli sürülən müddələrin da, onların məzmununa uyğun olmasını şərtləndirir.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan Respublikasının antiinhisar qanunvericiliyi və siyasətinin təhlili”** adlı üçüncü fəslə üç paragrafdan ibarətdir.

Bu fəslin **“Azərbaycan Respublikasının antiinhisar siyasəti və qanunvericiliyinin formalaşması və “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun xarici ölkələrin (ABŞ və Aİ) müvafiq qanunları ilə müqayisəli təhlili”** adlı birinci paragrafında Azərbaycan Respublikasında antiinhisar siyasəti və qanunvericiliyinin meydana gəlməsi, institusional təsisatların yaranması, bu sahədə ilk qanunun və digər əlaqədar əsas qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi tarixi, mənbələri, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun ABŞ, Aİ və Aİ-yə üzv bir sıra ölkələrin müvafiq qanunvericiliyi ilə müqayisəli təhlili məsələləri araşdırılmışdır.

Müəllif qeyd edir ki, Azərbaycan Respublikasında antiinhisar siyasəti və qanunvericiliyi keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində ölkənin yeni siyasi formasıya, iqtisadi və sosial təsərrüfat ukladına keçməsi, bazar iqtisadiyyatının bərqərar olunması ilə əlaqədar siyasətin həyata keçirilməsi üçün zəruri hərəkətverici vasitə və əlamət kimi meydana gəlmişdir. Bu, eyni zamanda, yeni müstəqil dövlətin təməl prinsiplərini, onun hansı iqtisadi siyasət yeridəcəyini göstərməli olan mühüm qanunvericilik aktlarına ehtiyacından yaranmışdır. Çünki, müasir bazar iqtisadiyyatlı cəmiyyətlər üçün ən mühüm təməl istiqamətlərindən birini məhz antiinhisar (rəqabət) siyasəti və qanunvericiliyi tənzimləyir.

Azərbaycan Respublikasında antiinhisar siyasətinin formalaşdırılmasının rəsmi başlanğıc tarixini “Azərbaycan Respublikası Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 iyun 1992-ci il tarixli Fərmanından hesablamaq olar. Bu dövrdə (1990-cı illərin əvvəllərində) Mərkəzi və Şərqi Avropanın keçmiş sosialist ölkələri və keçmiş Sovet İttifaqı respublikalarında antiinhisar (rəqabət) qanunvericiliyi və qurumlarının yaranması dalğası burada baş verən digər siyasi, iqtisadi və sosial proseslərin üzvi tərkib hissəsi idi. Adı çəkilən, “Azərbaycan Respublikası Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin yaradılması haqqında” (23 iyun 1992-ci il tarixli) və “Azərbaycan Respublikası Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə” (26 avqust 1992-ci il tarixli) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanlarından göründüyü kimi, Antiinhisar orqanı ilkin yaradılarkən qarşıya qoyulan məsələlərin həllinə mütənasib səlahiyyətlərə və yüksək hüquqi statusa malik olmuşdur.

Belə ki, “Azərbaycan Respublikası Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 iyun 1992-ci il tarixli Fərmanının 1-ci bəndində müəyyənləşdirilirdi ki, “Azərbaycan Respublikası Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə tabedir”. Fərmanın bu

bəndindən aydın görünür ki, Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsinin dövlət başçısına tabe edilməsi bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, bu quruma da yüksək hüquqi statusu təmin edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, təyinatı antiinhisar qanunvericiliyinə riayət edilməsinə dövlət nəzarətini həyata keçirmək olan Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi sonralar Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin tərkibində olan bir quruma çevrilərək, dəfələrlə (2001, 2006 və 2009-cu illərdə) hüquqi status və təşkilati struktur (əvvəlcə Departament, sonra Dövlət Xidməti) dəyişikliklərinə uğramışdır. 1993-cü ildə artıq antiinhisar orqanına malik olan Azərbaycan Respublikası ölkədə inhisarçılıq və azad bazar münasibətlərinin məhdudlaşdırılmasının forma və metodlarının qarşısının alınması üçün ilk antiinhisar qanununun hazırlığını başa çatdıraraq, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Qanunu (№ 526, 4 mart 1993-cü il) qəbul etdi. Bunun ardınca bu sahədə qarşıda ayrılıqda təhlil edəcəyimiz “Haqsız rəqabət haqqında” və “Təbii inhisarlar haqqında”, Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər müvafiq normativ-hüquqi aktlar qəbul edildi, bir sıra əlaqədar qanunvericilik aktları isə uyğun olaraq bu istiqamətdə təkmilləşdirildi.

Azərbaycan Respublikasının “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Qanununun 1-1-ci maddəsinə 2002-ci ildə edilən dəyişikliyə, əsasən, “Azərbaycan Respublikasında antiinhisar qanunvericiliyi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, bu Qanundan, “Təbii inhisarlar haqqında”, “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarından və digər normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir”. Qeyd etmək lazımdır ki, 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası antiinhisar fəaliyyətinə (rəqabət məsələlərinə) de-yure ən yüksək status və hüquqi təməli müəyyənləşdirdi. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq 15-ci və 59-cu maddələri Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafının azad bazar münasibətləri, müxtəlif mülkiyyət növləri və azad sahibkarlıq fəaliyyətinə əsaslanmasını göstərir. Konstitusiyasının “İqtisadi inkişaf və dövlət”dən bəhs edən 15-ci maddəsində bəyan edilir ki, Azərbaycan dövləti “iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir”. Göründüyü kimi, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında antiinhisar fəaliyyəti xüsusi maddə ilə dövlətin əsaslarını təşkil edən amillərdən biri kimi nəzərdə tutulur.

“Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu hazırlanarkən həmin vaxt keçmiş Sovet İttifaqı respublikaları arasında bu sahədə ilk qanunvericilik aktı olmuş – Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının (RSFSR) 22 mart 1991-ci ildə qəbul olunmuş “Rəqabət və əmtəə bazarlarında inhisarçılıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması haqqında” Qanundan (№ 948-1) nümunə kimi istifadə edilmişdir. Formalaşmasında Avropa Birliyi, ABŞ və digər qabaqcıl rəqabət qanunvericiliklərinin müddəalarından istifadə edilmiş, RSFSR-in bu qanunu keçmiş Sovet İttifaqında ilk dəfə nisbətən konkret şəkildə dövlətin rəqabət siyasətinin əsas vəzifələri, rəqabətin və sahibkarlığın inkişafına əsaslanan bazar münasibətlərinin formalaşmasına kömək göstərilməsi, inhisarçılıq fəaliyyəti və haqsız rəqabətin qarşısının alınması, məhdudlaşdırılması və aradan qaldırılması

və antiinhisar qanunvericiliyinə riayət olunmasına dövlət nəzarəti kimi məsələləri tənzimləyən normativ bazanı yaradırdı. Ümumiyyətlə qeyd edilməlidir ki, Rusiyanın antiinhisar qanunvericiliyi, siyasəti və müvafiq icra orqanının təşkilati-struktur quruluşu demək olar ki, bütün MDB ölkələrində hazırda mövcud olan rəqabət sistemlərinin formalaşmasına müəyyən təsirlər göstərmişdir. Bu ölkələr arasında “Razılaşdırılmış antiinhisar siyasətinin aparılmasına dair” bir-birini əvəzləyən 1993-cü ildə bağlanmış Aşqabad və 2000-ci ildə yenilənmiş Moskva müqavilələrinin şərtlərini və “MDB Dövlətlərarası Antiinhisar Şurası”nın fəaliyyət göstərməsini nəzərə alsaq bu təsir imkanları daha da aydın görünür. Bu iş praktiki olaraq, rəqabət siyasəti və qanunvericiliyinin post-sovet (daha dəqiq MDB) modelinin meydana gəlməsinə səbəb olmuş və bu ölkələrdə rəqabət sisteminin nisbətən birtərəfli və qapalı formalaşması ilə nəticələnmişdir.

Müəllifin fikrincə, bu gün müasir tələblərə uyğunlaşdırmaq və inhisarçılıqla bağlı problemlərin həllində Azərbaycan Respublikası antiinhisar qanunvericiliyinin imkanlarını artırmaq üçün onun əsas tərkib elementi olan “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Qanunun (“Ümumi müddəalar”, “İnhisarçılıq fəaliyyəti”, “Antiinhisar tənzimləmə vasitələri” və “Yekun müddəalar”ı olmaqla 4 bölmədən və 23 maddədən ibarət) bir sıra əsas müddələrinin qabaqcıl təcrübə ilə sistemli müqayisəli təhlilinin aparılması zəruridir. Bu zaman, xüsusən – əsas anlayışlar, hökmran mövqenin müəyyənləşdirilməsi, şaquli müqavilələr və onların qiymətləndirilməsi, gizli üfqi sazişlərin (kartellərin) açılması üçün istifadə olunan əfv (güzəşt) tədbirlərinin tətbiqi, təsərrüfat subyektlərinin birləşməsi və qovuşması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığının alınması tələb olunan aktivlərinin ümumi dəyər həddi, təsərrüfat subyektlərinin yaradılması, yenidən təşkili və ləğv edilməsi ilə əlaqədar müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığının alınması prosedurlarının sadələşdirilməsi və dəqiqləşdirilməsi, inhisarçı müəssisələrin dövlət reyestrinin aparılması kimi rəqabət (antiinhisar) hüququnda mühüm sayılan norma və anlayışların dəqiqləşdirilməsi və hələ Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyində mövcud olmayan, qabaqcıl xarici təcrübədə özünü doğrultmuş norma və anlayışların tətbiq olunması üçün sistemli müqayisəli təhlilin aparılmasına diqqət yetirmək lazımdır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin **“Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun ABŞ və Aİ ölkələrinin müvafiq qanunvericiliyi ilə müqayisəli təhlili**” adlı ikinci paragrafında haqsız rəqabət anlayışı, onun ehtiva etdiyi məna, müvafiq beynəlxalq aktlar, xarici ölkələrin qanunvericiliyi, “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tənzimlədiyi məsələlər və bu sahədə oxşar və fərqli cəhətlər təhlil olunmuşdur.

Müəllif belə bir fikirlə razılışır ki, “haqsız rəqabət haqqında qanun əsasən aldadıcı və qanunazidd işgüzar davranışlar vasitəsilə sahibkarlığa iqtisadi zərər vuran deliktlərdən ibarətdir. Haqsız rəqabət iki böyük kateqoriyaya bölünə bilər. Birinci, “haqsız rəqabət” terminini bəzən yalnız hər hansı əmtəə ilə bağlı istehlakçıların çaşdırılmasını ehtiva edən mülki hüquq pozuntuları üçün istifadə

edirlər. Digər kateqoriya (ikinci), “haqsız ticarət davranışı” olmaqla, haqsız rəqabətin bütün başqa formalarını özündə birləşdirir. Haqsız rəqabət inhisarçılıq davranışlarına aid deyil və antiinhisar qanunvericiliyi ilə tənzimlənmir. “Haqsız” davranışın nə məna kəsb etməsi biznesin xüsusiyyətlərinə görə dəyişir və hər bir hərəkət ayrıca hal kimi nəzərdən keçirilir. Əmtəə nişanı və qeyri-qanuni mənimsəmə haqsız rəqabətin iki geniş yayılmış nümunəsidir. Qeyri-qanuni mənimsəmə – qeyri-maddi aktivlərin, qorunmayan əmtəə nişanları və ya müəllif hüquqlarının icazəsiz istifadəsini özündə ehtiva edir. Haqsız rəqabətin digər metodları: aldadıcı reklam, bahalı məhsulu əvəzləmək məqsədilə onun ucuz qiymətə saxtasını təklif etmək, icazəsiz olaraq bir marka məhsulların digəri ilə əvəzlənməsi, hər hansı bir təsərrüfat subyektinin keçmiş əməkdaşı vasitəsilə əldə olunan gizli məlumatlarından həmin təsərrüfat subyektinin müştərilərinə müraciət (cəlb etmək) üçün istifadə etmək, ticarət sirrinin oğurlanması, məhsul və ya xidmət haqqında yalan və ya düzgün olmayan təqdimatdır.

Daha sonra Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinin misalında da antiinhisar və haqsız rəqabət haqqında qanunvericiliyin tənzimlədiyi məsələlərin dəqiq fərqləndirilməli olması və tənzimlədiyi məsələlərdə təkrarçılığa yol verilməzliyi vurğulanır. Müvafiq olaraq bir çox ölkələrdə haqsız rəqabət haqqında qanunvericilik aktının birbaşa antiinhisar (rəqabət) qanunvericiliyinin tərkib hissəsi kimi göstərilmədiyi qeyd olunur.

Bu paragrafın xüsusilə diqqət çəkən tərəfi “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun bir sıra maddə və anlayışlarının sistemli şəkildə və qabaqcıl xarici təcrübə ilə müqayisəli təhlilidir. Bu təhlil nəticəsində, müəllif Qanunda bir sıra anlayışların dəqiqləşdirilməsi, çıxarılması və yenilərinin əlavə olunmasına olan ehtiyacı əyani olaraq əsaslandırır. Bu paragrafda toxunulan mövzunu araşdırmaq üçün müəllif davamlı olaraq, “Sənaye mülkiyyətinin qorunmasına dair Paris Konvensiyası”, Dünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının “Haqsız rəqabətdən müdafiə üzrə Model Müddəalar”, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) TRIPS müqaviləsi, Aİ-nin “Haqsız ticarət (kommersiya) davranışları Direktivi”, “Aldadıcı və müqayisəli reklama dair Direktivi” kimi beynəlxalq sənədlərə və ABŞ, Almaniya, Avstriya, Latviya, Fransa, Çexiya kimi ölkələrin mövcud qanunvericiliyinə istinadlar etmişdir. Ümumiyyətlə, “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun təhlilini yekunlaşdıraraq, müəllif bu nəticəyə gəlmişdir ki, bu və digər müddələrin bəhs etdiyi iqtisadi hadisələrin (halların) məzmunu və rəqabətin nəzəri əsaslarına uyğun, əsassız təkrarçılığa yol vermədən, antiinhisar (rəqabət) qanunvericiliyinin məntiqi sistemliliyi və normativ-hüquqi monolitliyi təmin olunmaqla, bu Qanunun təkmilləşdirilməsi vacibdir.

Üçüncü fəslin **“Antiinhisar fəaliyyəti sahəsində Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarının və müvafiq institusional təsisatının müqayisəli (ABŞ və Aİ ölkələri ilə) təhlili”** adlanan üçüncü paragrafi təbii inhisarların tənzimlənməsinin nəzəri əsasları, xarici ölkələrin bu sahədə təcrübəsi, “Təbii inhisarlar haqqında” Qanununun mahiyyəti, antiinhisar

qanunvericiliyi ilə əlaqədar digər normativ-hüquqi aktlarının və antiinhisar orqanının statusunun müqayisəli təhlilinə həsr olunmuşdur.

Qeyd edilməlidir ki, təbii inhisarların tənzimlənməsi ilə əlaqədar qanunlar qabaqcıl xarici təcrübədə antiinhisar və ya rəqabət qanunvericiliyinin birbaşa tərkib hissəsi kimi göstərilmiş (müqayisə üçün bax: Macarıstan, AFR, Avstriya, Norveç, RF, ABŞ, Latviya, Litva, Çexiya, Böyük Britaniya və sair ölkələrin müvafiq qanunvericiliklərinə). Avropa İttifaqının rəqabət qanunvericiliyinin, UNICTAD və İƏİT-in Rəqabətə dair Model qanunlarına da nəzər saldıqda görünür ki, bura təbii inhisarların fəaliyyətini tənzimləyən normalar daxil deyildir. Bu sənədlərdə təbii inhisar və ya dövlət inhisarı ilə əlaqədar olan fikirlər isə bu şəraitdə ümumiyyətlə rəqabətin qorunması ilə bağlıdır. Bu sahə rəqabətin olmadığı və daha çox təchizatın təmin edilməsi ilə əlaqədar inzibati tənzimləmə metod və vasitələri ilə tənzimlənilir. Bu səbəbdən qabaqcıl dünya təcrübəsində bu məsələlərin tənzimlənməsi rəqabət qanunvericiliyinin deyil, xüsusi tənzimləmələr haqda qanunvericiliyin predmeti hesab olunur və müvafiq qanunvericiliyin tərkib hissəsini təşkil edir.

Ona görə də Azərbaycan Respublikasının “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Qanunun 1-1-ci maddəsində antiinhisar qanunvericiliyinin ən mühüm tərkibi qanunları sırasından “Təbii inhisarlar haqqında” Qanunun çıxarılmasına ehtiyac vardır. Belə olduqda bu sahədə qanunvericilik və siyasətin müstəqil və daha ixtisaslaşmış şəkildə təkmilləşməsinə şərait yaranar, qarışıqlıq aradan qalxar və müvafiq nəzarət və tənzimləmə prosesi iqtisadiyyatın dinamik inkişaf etməsinə təkan verərdi.

“Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-1-ci maddəsində qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının antiinhisar qanunvericiliyi həmçinin “digər normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir”. Azərbaycan Respublikasının mövcud antiinhisar qanunvericiliyinin digər normativ-hüquqi aktlarından danışarkən “Antiinhisar siyasəti və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (№ 113, 24 iyun 2009-cu il), “Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti haqqında Əsasnamə” (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 25 dekabr tarixli, 203 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir), Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarı (№ 120, 29 may 1998-ci il) ilə təsdiq edilmiş “Antiinhisar qanunvericiliyinin pozulması haqqında işlərə baxılması Qaydaları” və həmçinin Antiinhisar orqanının qəbul etdiyi “Azərbaycan Respublikasında İnhisarçı müəssisələrin dövlət reyestri haqqında Əsasnamə” (15 yanvar 1993-cü il), “Təssərrüfat subyektlərinin, assosiasiyaların, sahələrarası regionlararası və digər birliklərin yaradılması və yenidən təşkili ilə bağlı Antiinhisar orqanının razılığının alınması haqqında ərizələrə baxılması Qaydaları” (21 dekabr 1994-cü il), “Şərikli (ortağ) müəssisələrdə payçıların və təsisçilərin nizamnamə kapitalındakı paylarının səhmdar cəmiyyətlərin sadə adlı səhmlərinin alınması (satılması zamanı) üzərində nəzarətin və bir-birinin əmlakına nəzarət edən hüquqi şəxslərin müəyyənləşdirilməsi qaydaları haqqında Təlimat” (21 dekabr 1994-cü il) və sair qeyd etmək lazımdır.

Bu sahədə göstərilən normativ-hüquqi aktlarla əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, bir tərəfdən onların bir çoxu yeniləri ilə əvəz olunmalı və ya köklü dəyişikliklər edilməli, digər tərəfdən isə antiinhisar (rəqabət) siyasətinin bir sıra mühüm aspektlərini (dissertasiyanın III fəslinin I yarım fəslində göstərilən çatışmazlıqları) tənzimləmək üçün yeniləri qəbul edilməlidir. Bunlara misal olaraq, inhisarçı müəssisələrin reyestrinin aparılması, müəssisələrin yenidən təşkili və paylarının alqı-satqısı zamanı antiinhisar orqanının razılığının alınması, əmtəə bazarının həcmünün və sərhədlərinin müəyyən olunması, gizli üfqi sazişlərin (kartellərin) açılması üçün istifadə olunan əfv (güzəşt) tədbirlərinin tətbiqi və sair məsələlərin tənzimlənməsi üçün müvafiq təkmil qaydalara olan ehtiyacı göstərmək olar.

“Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda göstərilən qanunvericilik və müvafiq normativ-hüquqi aktlarla yanaşı bir sıra digər məcəllə və qanunlar da vardır ki, onların əsas məqsədi antiinhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsi olmasa da, öz təyinatları istiqamətində antiinhisar fəaliyyətinin çox mühüm aspektləri ilə bağlı məsələlərin həllində vacib hüquqi mənbələrdir. Belə qanunvericilik aktlarından biri Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsidir (xüsusilə, inhisarçılıq hərəkətləri və rəqabəti məhdudlaşdırılmasını qadağan edən 199-cu maddə). Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın bir sıra ölkələrində də inhisarçılıq, kartel sövdələşmələri və sair bu kimi rəqabətlə əlaqədar qanun pozuntularına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Bununla əlaqədar, bəzi ölkələrdə (məsələn: Latviya, ABŞ, Rusiya Federasiyası, Yaponiya və sair) cinayət əməli kimi təsnif olunan bu cür hərəkətlərin təsviri (dispozisiyası) daha spesifik, əhatəli və detallı verilmişdir. Müvafiq olaraq, bu cür əməllərə görə cəza təyin olunması üçün fərqli kriteriyalar müəyyənləşdirilmişdir.

Müəllifin fikrincə, inhisarçılıq və digər üsullarla rəqabətin məhdudlaşdıran halların qarşısının alınması üçün bu sahədə qabaqcıl təcrübəsi olan xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyinin müvafiq nailiyyətlərindən istifadə edilməklə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin əlaqədar müddələrinin dəyişdirilməsi Məcəllənin 199-cu maddəsinin “işləməyən maddələr” sırasından çıxmasını və təyinatına uyğun təsirli vasitəyə çevrilməsini təmin edərdi.

Bütün sahələrdə olduğu kimi antiinhisar fəaliyyəti sahəsində də, yalnız qanunvericiliyinin təkmil olması normal sahibkarlıq fəaliyyəti və rəqabət mühiti üçün kifayət etmir. Yəni, bu qanunvericiliyin tətbiqini həyata keçirəcək orqanın qərəzsiz qərarlar qəbul edəcək dərəcədə müstəqilliyə, bu qərarın ədalətli və səmərəli olmasını təmin edəcək qədər təkmil struktura malik olması lazımdır. Bu mənada Azərbaycan Respublikası antiinhisar orqanının (İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi yanında Antiinhisar Siyasəti və İstehlakçıların Hüquqlarının Müdafiəsi Dövlət Xidməti) təşkilati-struktur quruluşunun təhlili və təkmilləşdirilməsi həlli vacib institusional məsələlərdəndir. Müəllif bu sahədə qabaqcıl təcrübəyə malik bir sıra dünya ölkələrinin (ABŞ, Latviya, Litva, Macarıstan, Avstriya, Çexiya, Braziliya, Portuqaliya, Böyük Britaniya, Malta, İspaniya, Cənubi Afrika) antiinhisar (rəqabət) orqanlarının hüquqi statusu və struktur quruluşunu Azərbaycan Respublikasının müvafiq orqanı ilə müqayisəli təhlil etdikdən

sonra bu nəticəyə gəlmişdir ki, dinamik inkişaf edən azad bazar iqtisadiyyatının qarantı olan normal rəqabət mühitinin mövcud olması üçün Azərbaycan Respublikasının bu sahədə qanunvericiliyinin tətbiqini yüksək səviyyədə təmin edəcək müasir tələblərə cavab verən müvafiq quruma malik olması məqsədilə bu orqanın hüquqi statusu və struktur quruluşunda əsaslı islahatlar aparılmalıdır.

Nəticə hissəsində Azərbaycan Respublikasının mövcud antiinhisar qanunvericiliyindəki çatışmazlıqların aradan qaldırılması məqsədilə, onun bu sahədə qabaqcıl xarici ölkələrin (ABŞ və AI) müvafiq qanunvericiliyi ilə elmi-müqayisəli təhlilindən alınan nəticələrə uyğun qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi üçün bir çox əsaslı dəyişikliklərin edilməsi təklif olunur.

Dissertasiyanın mövzusunə dair müəllifin aşağıdakı elmi işləri nəşr olunmuşdur:

1. Rəqabət (antiinhisar) hüququ anlayışı və xüsusiyyətləri // Dövlət İdarəçiliyi: Nəzəriyyə və təcrübə, Bakı, 2014, № 4 (48), s. 255 – 260.
2. Avropa Rəqabət Hüququ // Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri (elmi-analitik və praktik jurnal), 2014, № 3(39), s. 86 - 92.
3. Dünyada Rəqabət (Antiinhisar) Qanunvericiliyinin Yaranması və İnkişafı Tarixi. “Odlar Yurdu” Universitetinin Elm və Pedaqoji Xəbərləri (Humanitar Elmlər Seriyası), 2014, № 39, s. 131 - 142.
4. Avropa İttifaqı rəqabət hüququ normalarının qısa şərhli (Avropa Birliyi haqda sazişin rəqabətə dair 101 – 105-ci maddələrinin qısa şərhli) / “Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğunun aktual problemləri” adlı II Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. Bakı – 2014, 23 – 24 Oktyabr, s. 260 -264.
5. Некоторые проблемы антимонопольного законодательства Азербайджанской Республики // “Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının hüquq elminin və təhsilinin inkişafında rolu” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı – 2015, II cild, s.262 - 267.
6. Azərbaycan Respublikası və bəzi xarici ölkələrin rəqabət orqanlarının təşkilati-hüquqi statuslarının qısa təhlili. Beynəlxalq hüquq və inteqrasiya problemləri, № 1 (45), 2016, s. 42-48.
7. Антимонопольное законодательство азербайджанской республики: текущее состояние и перспективы // Государство и Право, Москва 2016. № 3, s. 114 – 117.
8. Международный опыт борьбы с незаконными горизонтальными соглашениями между хозяйственными субъектами // Государство и Право. Москва 2016. № 7, s. 111 – 114.

SUMMARY

The dissertation of Gojayev Eldar Adigozal on “Comparative analysis of competition (antimonopoly) law of the Republic of Azerbaijan and foreign countries (The USA and the European Union)” that was introduced for obtaining a scientific degree of PhD in Law majoring in 5608.01 – “Civil law; entrepreneurship law; family law; international private law” is an independent, creative and completed research work. It reflects new scientific theses, also the comparative analysis of topical problems of competition (antimonopoly) legislation of the Republic of Azerbaijan and relevant laws and practice of leading foreign countries (especially, the USA and European Union countries) and international model laws in this field. The dissertation has an important academic value on identifying and removing existing gaps in laws and on meeting the needs for improvements. The dissertation consists of introduction, three chapters, conclusion and the reference list, formed on the base of history of formation and theoretical grounds of competition (antimonopoly) laws and policy, practice of foreign countries, existing different views in legal literature and comparative analysis of appropriate legislation of the Republic of Azerbaijan.

The introduction part of the dissertation is justifying topicality of research subject, describes the development degree, scientific innovation, new scientific provisions introduced for defence, the object and tasks and theoretical and practical value of research.

The first chapter of the dissertation titled "Formation of competition (antimonopoly) law and policy in the world" consists of 3 paragraphs and presents the analysis of significant and topical issues, such as the history of establishment and development of competition (antimonopoly) laws, the theories and approaches related to competition (antimonopoly) law, conception, characteristics and place of competition (antimonopoly) law in the system of law.

The second chapter of the dissertation titled "Characteristics of competition (antimonopoly) law and policy of foreign countries (the USA and the EU)" consists of 2 paragraphs. This chapter presents the analysis of characteristic features of competition (antimonopoly) law and policy of the United States of America and competition (antimonopoly) law and policy of the European Union.

The third chapter of the dissertation titled "Comparative analysis of antimonopoly legislation and policy of the Republic of Azerbaijan and relevant laws of foreign countries (the USA and the EU)" consists of 3 paragraphs. This chapter addresses the issues of formation of antimonopoly legislation and policy of the Republic of Azerbaijan and provides comparative analysis of Law of the Republic of Azerbaijan on "Antimonopoly activity" and Law of the Republic of Azerbaijan on "Unfair competition" and other legislative acts with relevant laws of the USA and the EU countries, as well as of institutional status and structure of the appropriate state agency of the Republic of Azerbaijan in the field of antimonopoly activity.

The conclusion part of the dissertation expresses the results of research work gained through scientific-comparative analysis, elaborated significant recommendations and the theoretical and practical importance of results of this work for improving antimonopoly legislation of the Republic of Azerbaijan.

РЕЗЮМЕ

Представленная диссертационная работа Эльдара Адыгезал оглы Годжаева на соискание ученой степени доктора философии по специальности – «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» по теме “Сравнительный анализ конкурентного (антимонопольного) законодательства Азербайджанской Республики и зарубежных стран (США и Европейского Союза)”, является самостоятельной, творческой и законченной исследовательской работой. Работа отражает новые научные положения, в ней приведен сравнительный анализ актуальных проблем конкурентного (антимонопольного) законодательства Азербайджанской Республики с соответствующим законодательством и опытом передовых стран с этой сфере (в основном США и стран Европейского Союза), а также с международными модельными законами. Диссертационная работа имеет важное академическое значение для установления и устранения имеющихся пробелов и восполнения потребностей законодательства в новшествах. Диссертационная работа базируется на истории формирования и теоретических основах конкурентного (антимонопольного) законодательства Азербайджанской Республики, на опыте зарубежных стран, существующем разнообразии мнений в юридической литературе и сравнительном анализе соответствующего законодательства Азербайджанской Республики, и состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, степень ее разработки, научная новизна, представленные к защите новые научные положения, цели и задачи работы, ее теоретическая и практическая значимость.

В I главе диссертационной работы под названием «Формирование конкурентного (антимонопольного) законодательства и политики в мире», состоящей из 3-х параграфов, повествуется об истории создания и развития конкурентного (антимонопольного) законодательства в мире, теориях и подходах к конкурентной (антимонопольной) деятельности и анализируются такие актуальные вопросы, как понятия, особенности конкурентного (антимонопольного) права и его место в системе права.

II глава диссертационной работы называется «Особенности конкурентного (антимонопольного) законодательства и политики зарубежных стран (США и ЕС)» и состоит из 2-х параграфов. В данной главе анализируются особенности конкурентного (антимонопольного) законодательства и политики Соединенных Штатов Америки и конкурентного (антимонопольного) законодательства и политики Европейского Союза.

III глава диссертационной работы называется “Сравнительный анализ конкурентного (антимонопольного) законодательства и политики Азербайджанской Республики с соответствующим законодательством зарубежных стран (США и ЕС)” и состоит из 3-х параграфов. Здесь рассматриваются вопросы формирования антимонопольного законодательства и политики Азербайджанской Республики и приводится сравнительный анализ Закона Азербайджанской Республики “Об антимонопольной деятельности”, Закона Азербайджанской Республики “О недобросовестной конкуренции” и других нормативно-правовых актов с соответствующим законодательством США и стран ЕС, а также институционального статуса и структуры соответствующих государственных органов Азербайджанской Республики в сфере антимонопольной деятельности.

В заключительной части диссертационной работы приводятся результаты исследования, полученные в ходе научно-сравнительного анализа, предлагаются существенные рекомендации, а также обосновывается их теоретико-практическая значимость для совершенствования антимонопольного законодательства Азербайджанской Республики.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
БАКИНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

На правах рукописи

ЭЛЬДАР АДЫГЕЗАЛ ОГЛЫ ГОДЖАЕВ

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
КОНКУРЕНТНОГО (АНТИМОНОПОЛЬНОГО)
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН (США И ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА)**

**Специальность: 5608.01 – “Гражданское право;
предпринимательское право; семейное право и международное
частное право”**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой
степени доктора философии по праву**

Баку - 2017